

Dərslik

Həyat bilgisi

3

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Ücrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

NƏŞRİN ORİJİNAL NÜSXƏSİNİN TƏSDİQİ

1. Nəşrin məzmununu və bədii tərtibatını təsdiq edirik.

Nəşri təhvil verən tərəf:	Nəşri qəbul edən tərəf:
_____ Nərgiz Cabbarlı	_____
_____ Könül Mahmudova	_____
_____ Fidan Əzizova	_____
_____	_____
_____	_____
İxtisas redaktoru:	_____
_____	_____
Bədii redaktor:	_____
_____	_____

2. Nəşrdəki mətnlərin dil-üslub qaydalarına uyğunluğunu təsdiq edirik.

Nəşri təhvil verən tərəf:	Nəşri qəbul edən tərəf:
_____ Samirə Bekaşi	_____
_____	_____

3. Nəşrin təsdiqəqədərki prosedurlarına riayət edildiyini təsdiq edirik.

Nəşri təhvil verən tərəf:	Nəşri qəbul edən tərəf:
_____ Sevil İsmayilova	_____ Vəfa Yaqublu
_____ Rəfiq Kazımov	_____ Günel Seyidova
_____	_____ Sevinc Mehdiyeva

4. Nəşri təsdiq edirik.

Nəşri təhvil verən tərəfin rəhbərliyi:	Nəşri qəbul edən tərəfin rəhbərliyi:
_____ Oktay Əhmədov	_____
Tarix: _____	Tarix: _____

NƏRGİZ CABBARLI
KÖNÜL MAHMUDOVA
FİDAN ƏZİZOVA

Ümumi təhsil müəssisələrinin **3**-cü sinifləri üçün

Həyat bilgisi

fənni üzrə

DƏRSLİK

© “Şərq-Qərb” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB

Kitabın
içindəkilər

CANLI HƏYAT

1	Canlılar və cansızlar aləmi	6
2	Canlıların qidalanması	10
3	Canlılar və həyat	14
4	Torpaq	18
5	Bitkilərin yayılması	22
6	Bitkilərin qruplaşdırılması	26
7	Heyvanların qruplaşdırılması	30
8	Ətraf mühitin qorunması	34

1

AİLƏ, CƏMİYYƏT VƏ ÜNSİYYƏT

9	Ailə və kollektiv	38
10	Ünsiyyət mədəniyyəti	42
11	Başqa mədəniyyətlərə münasibət	46
12	Müsbət və mənfi xüsusiyyətlərimiz	50
13	Dinləri tanıyaq	54
14	Dövlətimiz	58
15	Hüquqlarımız	62
16	Büdcəmiz	66

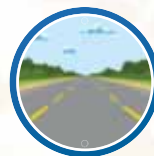

Mövzu ilə
tanışlıq

2

HƏRƏKƏT VƏ İSTİQAMƏT

17	Duyğu orqanlarımız	70
18	Coğrafi obyektlər	74
19	Planın çəkilməsi	78
20	Yol nişanları	82
21	Nəqliyyatdan istifadə qaydaları	86

3

4

Bilgi

SAĞLAMLIQ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK

Nəticə
çıxarmaq

22	Təhlükələrdən qorunmaq	90
23	Fövqəladə hallarda davranış qaydaları	94
24	Sağlamlığımız və vərdişlərimiz	98
25	Qida təhlükəsizliyi	102

Məlumat

Sual

Müzakirə

Tapşırıq

Layihənin
nəticəsi

Peşə

Maraqlı

Nəticə

Dərslikdəki **QR kodlara** müraciət edərək mövzu ilə əlaqədar daha çox maraqlı məlumat əldə edə bilərsiniz.

1

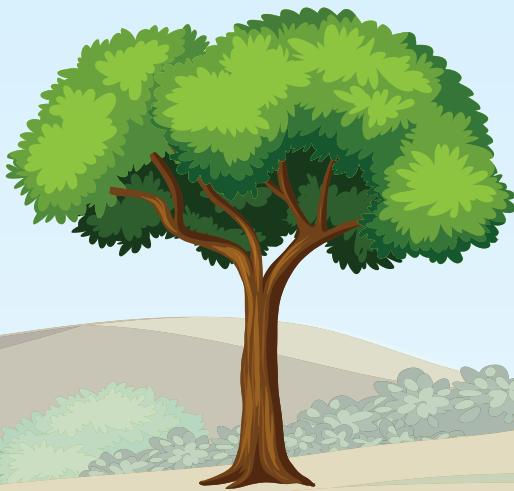
Canlılar və cansızlar aləmi

Təbiətdəki canlılar və cansızlar arasında sıx əlaqə var. Canlılar cansız varlıqlar olmadan yaşaya bilməz. Çünki onların böyümək üçün havaya, suya, günəş istisinə və işığına, torpağa ehtiyacı var. Bu, canlı və cansız varlıqlar arasında əlaqə olduğunu göstərir.

Siz artıq bilirsiniz ki, təbiətdə su buxarlanıb bulud əmələ gətirir. Buluddan yağan yağış, qar, dolu suya çevrilib çaylara, göllərə, dənizlərə qarışır. Yəni təbiətdə dövrən edir. Bu isə cansız varlıqlar arasında əlaqə olduğunu göstərir.

Canlıların özləri arasında da əlaqə var və bu, əsasən, qidalanma ilə bağlıdır. Məsələn, heyvanlar bitkilərlə və başqa heyvanlarla qidalanır.

Bəs siz canlı və cansız varlıqlar arasında hansı əlaqələri müşahidə etmişiniz?

istifadə edilənlər

1. Canlı varlıqların cansızlara ehtiyac duymasının səbəbi.
2. Canlılar arasındakı əlaqə.

Canlılar və cansızlar arasında əlaqə sxemi quraq.

1

Bir-biri ilə əlaqəsi olan canlıların şəkillərini seçin.

4

Oxlar vasitəsilə bu əlaqənin sxemini qurun.

2

Oxlar vasitəsilə bu əlaqənin sxemini qurun.

5

Bir-biri ilə əlaqəsi olan canlıları və cansızları seçin.

3

Bir-biri ilə əlaqəsi olan cansızları seçin.

6

Oxlar vasitəsilə bu əlaqənin sxemini qurun və nəticəni müzakirə edin.

1. Canlı varlıqlar arasında hansı əlaqələr olduğunu tapdınız?
2. Bu əlaqələrdən hansı faydalı əlaqə hesab edilə bilər?
3. Əlaqələrdən hansı qidalanma ilə bağlıdır? 4. Hansı cansız varlıqların bir-biri ilə əlaqəsi olduğunu müəyyən etdiniz?

Layihə əsasında müəyyən etdim ki...

Sizcə, canlıların inkişafında cansız varlıqların nə kimi rolu ola bilər? Nümunələr göstərin.

Torpaqla bitki, su ilə heyvan, günəşlə bitki arasındakı əlaqə haqqında danışın. Bu əlaqəni necə adlandırı bilərsiniz?

Günəşlə torpaq arasındakı əlaqəni necə adlandırmaq və izah edə bilərsiniz?

Təbiətdə müxtəlif canlılar yaşayır. Şəkildəki canlılar arasında hansı əlaqə var?

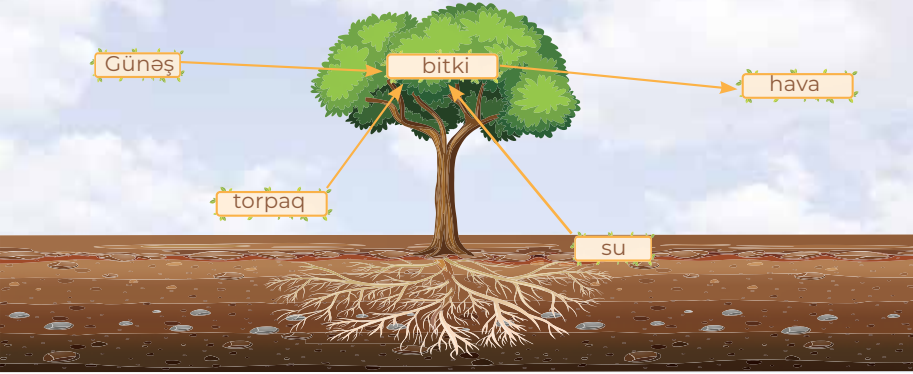
Şəkildə göstərilənləri necə əlaqələndirmək olar?

Sxemdə göstərilmiş əlaqələri təsvir edin:

Təbiəti müşahidə edin. Canlılar arasında faydalı əlaqəyə aid nümunələr göstərin.

Aşağıda qeyd edilən hansı canlı və cansız arasında əlaqə olduğunu müəyyən edin.

1 bitki	5 torpaq
2 günəş	6 su
3 yağış	7 insan
4 daş	8 göbələk

Qələm, odun və ağac arasında, buğda, un və çörək arasında əlaqəni izah edin.

Meşələrin məhv edilməsinin oradakı canlılara və onlar arasındakı əlaqəyə təsirini araşdırın.

Peşə

Biooloqlar təbiətdəki canlı orqanizmləri öyrənirlər.

Maraqlı

Alyaska qurbağası aylarla donmuş vəziyyətdə qalır. Yaz gəldikdə isə bir gün, ya da 10 saat ərzində qış yuxusundan ayılır.

Nəticə

Yer üzündə həyat olması üçün təbiətdə canlı və cansız varlıqlar arasında qarşılıqlı əlaqələr var.

2

Canlıların qidalanması

Alimlər uzun illərdir ki, təbiəti müşahidə edir, onu öyrənməyə çalışırlar. Müşahidələr zamanı məlum olub ki, təbiətin əsas hissəsi olan canlılarda bir çox eyni xüsusiyyətlər var. Buna görə də canlıları daha asan öyrənmək üçün onları oxşar xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırıblar.

Bu xüsusiyyətlərdən biri də qidalanmadır. Məsələn, inək, ceyran, dovşan kimi bəzi heyvanlar bitkilərlə qidalanır. Belə canlılar otzeyən heyvanlardır.

Bəzi heyvanlar ancaq ətlə, yəni başqa heyvanlarla qidalanır.

Bu canlılara isə ətyeyən heyvanlar deyilir. Onları yırtıcılar da adlandırırlar.

Təbiətdə həm bitki, həm də heyvanlarla qidalanan canlılar da var. Məsələn, şimpanze, kirpi bu cür canlılardandır.

istifadə edilənlər

Sizcə, həm bitki, həm də ətyeyən canlıları necə adlandırmaq olar?

Təbiətdə canlıların necə qidalandığını bilmək üçün aparılan təcrübələrdən biri də soxulcanla bağlıdır.

Gəlin biz də oxşar təcrübə keçirək.

1

Plastik qabın bir tərəfini kəsin.

4

Torpaq və çınqıllı qarışımı növbə ilə təkrar tökün. Üzərinə doğranmış ot əlavə edin.

2

İçində soxulcan olan torpağı qaba tökün.

5

Alınan qarışımı sulayın.

3

Üzərinə çınqıllı qarışım əlavə edin.

6

Qabın ətrafına qara karton qoyub yapışqanlı lentlə bağlayın. Müşahidələrinizi qeyd edin.

1. Soxulcanların nə ilə qidalandığını müşahidə etdiniz?
2. Soxulcan və torpaq arasında necə bir əlaqə olduğunu söyləmək olar?

Təcrübə əsasında müşahidə etdim ki...

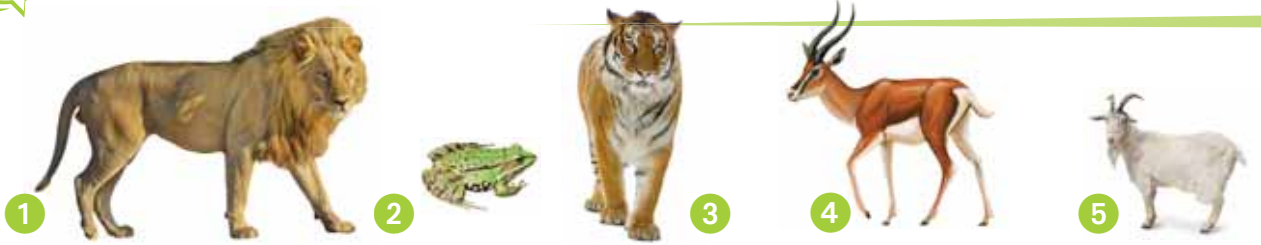
Necə düşünürsünüz, soxulcanlar hansı canlılar üçün qida ola bilər?

Sizcə, bu canlılardan hansılar bitki ilə qidalanır?

Aşağıdakı canlılardan hansılar heyvan mənşəli qida ilə qidalanır?

Sizcə, şəkillərdəki heyvanlar nə üçün bu cür qruplaşdırılıb?

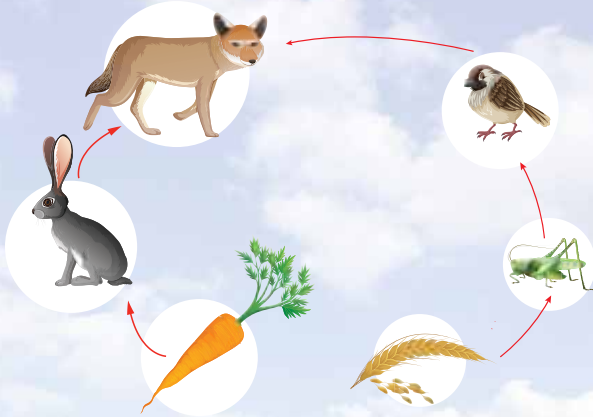

Ovunu tutmaq və qidanı parçalamaq üçün yırtıcılarda hansı xüsusiyyətlər var?

Verilmiş canlılar arasında əlaqə sxemini izah edin.

Verilmiş canlılar arasında qida əlaqəsi qurun.

Verilmiş heyvanların qidalanması haqqında araşdırma aparın. Həm bitki, həm də heyvan mənşəli qidalarla qidalanan canlıları seçin.

1

2

3

4

5

6

Peşə

Baytarlar heyvanları müalicə edən həkimlərdir.

Maraqlı

Böyük yaşıl dəniz tısbağaları otlayan olsa da, balaları molyusk və meduzalarla qidalanır.

Skan et

Nəticə

Canlılar arasında əsas əlaqələrdən biri qida əlaqəsidir. Canlılar qidaları təbiətdən əldə edir. Qidalanmadan asılı olaraq heyvanlar müxtəlif cür qruplaşdırıla bilər.

3

Canlılar
və həyat

Bitkilər canlı varlıqlardır. Onlar tənəffüs edir, böyüyür, qidalanır, çoxalır. Bitkilərin böyüməsində günəş enerjisinin, işığının əvəzedilməz rolu var. Günəş olmasa, bitkilər inkişaf edə bilməz.

Hava da canlıların yaşaması və inkişafı üçün vacibdir. Tənəffüs etdikləri zaman bitkilər həm özləri inkişaf edir, həm də havanı zərərli qazlardan təmizləyir. Buna görə də insanlar təbiəti qorumağa, yaşadıkları hər yeri yaşıllaşdırmağa çalışırlar.

Bitkilərin inkişafında torpağın da rolu böyükdür. Çünki bitkilər torpaqda yetişir. Onlar inkişaf etmək üçün lazım olan suyu, qidaları torpaqdan əldə edir.

Skan et

Suyun, yağışın canlıların həyatında rolu nədən ibarətdir?

istifadə edilənlər

Təcrübə

1. Toxumların cücərməsi üçün lazım olan şərait. 2. Günəşin, suyun, torpağın canlıların inkişafındakı rolu.

Havanın, suyun, günəşin bitkilərə təsirini müşahidə edək.

1

3 plastik dibçək götürün.

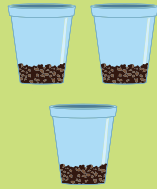
4

Dibçəkləri sulayın.

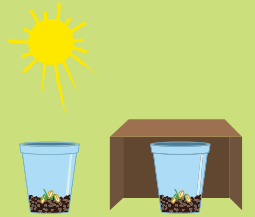
2

Hər üç qaba torpaq əlavə edin.

5

Buğda cücərəndən sonra bir dibçəyi gün düşən yerə, digərini qutunun altına qoyun.

3

İki qabdakı torpağa cücərmiş buğda toxumu əkin. Birinə isə mismar basdırın.

6

Toxumlarda və mismarda hansı dəyişikliyin olduğunu müşahidə edin və yazın.

1. Qutunun içində olan cücərtinin inkişaf etməsi üçün nə lazım idi?
2. Mismarda hansı dəyişikliklər müşahidə olundu?
3. Hansı dibçəkdəki toxum daha yaxşı inkişaf etdi?

scan et

Təcrübə əsasında müşahidə etdim ki...

Bitkilərin boy atmasının, pəncərə qarşısında qoyulmuş otaq bitkisinin gövdə və yarpaqlarını işığa doğru çevirməsinin səbəbi nədir?

Yaşamaq üçün bütün canlıların günəş işığına ehtiyacı var? Bəs günəş işığından qaçan hansı canlıları tanıyırsınız?

Temperaturun aşağı düşməsi şəkildəki canlılara necə təsir edir?

Bitkilər suyu necə əldə edir?

Sizcə, bu bitkilərdən hansı susuzluğa davamlıdır? Əgər onların mühitini dəyişsəniz, yaxud çox su versəniz, nə baş verər?

Zeytun ağacı

Su zanbağı

Söyüd ağacı

Kaktus

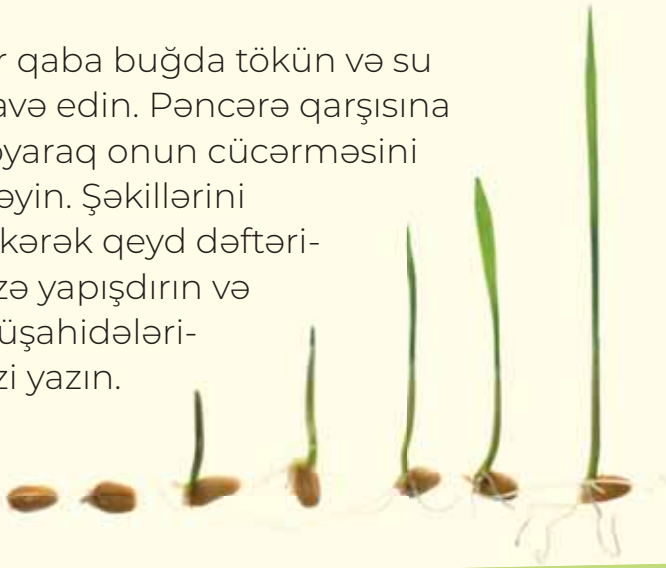
Beqoniya bitkisinin mühitini dəyişin. Onun yarpağını suya salın. Baş verənləri müşahidə edin.

Beqoniya

Bir qaba buğda tökün və su əlavə edin. Pəncərə qarşısına qoyaraq onun cücərməsini izləyin. Şəkillərini çəkərək qeyd dəftərinizə yapışdırın və müşahidələrinizi yazın.

Bir qab ıslanmış noxudu qaranlıq yere qoyun və iki həftə boyunca müşahidə edin.

Suyun canlıların həyatındakı rolu haqqında araşdırma aparın.

Peşə

Bağbanlar bağçılıqla məşğul olan insanlardır.

Maraqlı

Ağcaqayın bitkisi gün ərzində 200 litrə qədər su udur. Ona görə də bağbanlara su yığılan yerlərdə ağcaqayın əkmək məsləhət görülür.

Nəticə

Cansız varlıqlar – Günəş, su, torpaq, hava Yer üzündəki canlılara təsir edir. Onlar arasındakı əlaqə canlıların böyüməsinə və inkişafına təsir göstərir.

4

Torpaq

Bitkilərin inkişafı üçün torpağın vacib olduğunu artıq bilirik. Torpaq həm də bəzi canlıların yaşadığı yerdir. Heyvanların bir qismi həyatlarının əksər hissəsini torpağın altında keçirir. Soxulcanlar, qarışqalar, çölşiçanları, köstəbəklər belə canlılardır. Məsələn, soxulcanlar torpağın dərinliyində olur. Yağış yağdıqdan sonra isə torpağın üstünə çıxır. Bəzi heyvanlar isə havalar soyuduqda torpağın altında gizlənərək özlərini soyuqdan və təhlükədən qoruyur.

Canlıların yaşaması və inkişafı üçün vacib olan torpaq çox zəngindir. Onun tərkibində qum və su var. Bundan başqa, torpaqda müxtəlif bitki və heyvan qalıqlarından yaranmış çürüntü də olur. Bu, bir çox canlıların inkişafı, qidalanması üçün vacibdir.

istifadə edilənlər

Sizcə, torpağın tərkibində daha nə ola bilər?

Torpağın tərkibində olanlar.

Torpağın tərkibində nə olduğunu müşahidə edək.

1

Şüşə qaba su tökün.

4

Müəllimin köməkliyi ilə şam yandırın.

2

İçərisinə torpaq əlavə edin.

5

Yanan şamı içində torpaq olan ağzıbağlı şüşə qabın altına qoyun.

3

Suda müşahidə etdiyiniz dəyişikliyi qeyd vərəqinə yazın.

6

Müşahidə etdiklərinizi qeyd edin.

1. Təcrübə zamanı nə müşahidə etdiniz?

2. Suyun üzünə yığılan nədir? 3. Sizcə, suyun rəngi nə üçün bulandı?

4. Suda baş verən hansı dəyişiklik torpaqda hava olduğunu göstərir?

Təcrübə əsasında müşahidə etdim ki...

Heyvanların və bitkilərin həyatında torpağın nə əhəmiyyəti vardır?

Bu canlılardan hansılar torpağın altında yaşayır?

Sizcə, nə üçün dibçəkdə çiçək əkən zaman torpağı qumluqdan deyil, ağacların dibindən götürürlər?

Sizcə, bitkilərin dibinin yumşaldılmasının səbəbi nədir?

Torpağın tərkibində hava olduğunu necə izah edə bilərsiniz?

Köstəbəklər, çölsiçanları həyatının çox hissəsini torpaq altında keçirir. Sizcə, onlar burada nə ilə qidalanır?

Kağız salfetin arasına bir ovuc torpaq tökün və əlinizlə sıxın. Nəticəni müzakirə edin.

Məktəb həyatində ağac əkin və onun yaxşı inkişaf etməsi üçün nə etmək lazım olduğunu deyın. Nəticələri ümumiləşdirin.

Parkların yaşıllaşdırılmasında Eldar şamı bitkisindən istifadə olunur. Bu bitkinin hansı torpaqlarda yetişdiyi haqqında araşdırma aparın.

Şəkildə təsvir edilən heyvanların yaşadığı mühit haqqında danışın.

Peşə

Torpaqşünaslar torpağın tərkibini öyrənən alimlərdir.

Maraqlı

Heç bilirsiniz ki, 3 sm qalınlığında torpağın yaranması üçün, ən azı, 500 il lazımdır?

Nəticə

Torpağın tərkibində hava, su, qum və çürüntülər var. Bitkilərin yaxşı inkişaf etməsi torpağın tərkibindən asılıdır.

5

Bitkilərin yayılması

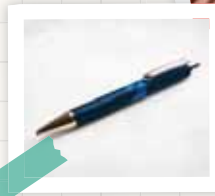
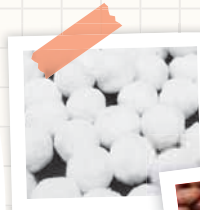

Artıq bilirsiniz ki, canlılar arasında bir çox əlaqələr var. Bu əlaqələrdən biri də bitkilərin yayılmasıdır. Bitkilər bir çox vasitələrlə yayıla bilər. Elə bitkilər var ki, onların toxumlarını külək və su müxtəlif yerlərə aparır. Məsələn, söyüd ağacının toxumlarının yayılmasında külək əsas vasitədir.

İnsanlar və heyvanlar da bitki toxumlarının yayılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Məsələn, heyvanlar qidalandıqları böyütkən, moruq kimi bitkilərin toxumunu başqa bir yerə apara bilər. Bəzi bitkilərin toxumları insanların paltarına, heyvanların tüklərinə yapışmaqla başqa ərazilərə daşınır.

Elə bitkilər də var ki, onların meyvə və toxumları su vasitəsilə yayılır. Məsələn, su zanbağı belə bitkilərdəndir.

istifadə edilənlər

Küləklə yayılan hansı bitkiləri tanıyırsınız?

Təcrübə

1. Canlılar və cansız varlıqlar arasında əlaqə.

Bitkilərin yayılmasında küləyin necə iştirak etdiyini müşahidə edək.

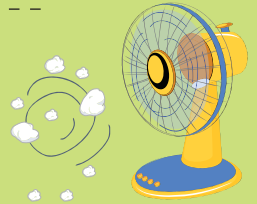
1

Kiçik pambıq topları düzəldin.

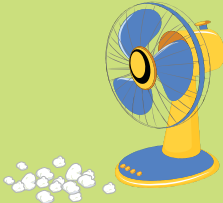
4

Baş verənləri müşahidə edin və qeydlərinizi yazın.

2

Bu topları ventilyatorun qarşısına yığın.

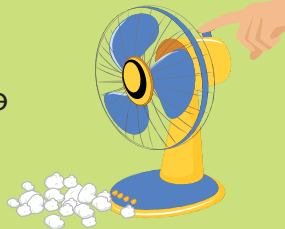
5

Pambıq toplarını lobya toxumları ilə əvəz edin.

3

Ventilyatoru işə salın.

6

Ventilyatoru işə salın və baş verənləri qeyd edin.

1. Nə müşahidə etdiniz? 2. Sizcə, ventilyator nəyi əvəz etdi?
3. Pambıq və toxumların hərəkətində fərq oldumu? Nə üçün?

scan et

Təcrübə əsasında müşahidə etdim ki...

Aşağıdakı bitkilər, sizcə, hansı yollarla yayıla bilər?

Qarağat

Zəncirotu

Atpıtrağı

Böyürtkən

Sizcə, aşağıdakı bitkilərdən hansı küləklə yayıla bilər?

Söyüd ağacı

Moruq

İtburnu

Qovaq ağacı

Sizcə, heyvanlar və insanlar vasitəsilə yayılan bitkilərin toxumları necə olmalıdır? Nə üçün?

1 Yüngül

2 Tikanlı

3 Ağır

Şəkillərdə verilən
hansı bitki su
vasitəsilə yayıla
bilir?

Fikri tamamlayın:

Qovaq ağacının pambığa oxşayan tükçükləri havada uçuşur. Bu onu göstərir ki, bu bitki ... vasitəsilə yayılır.

Yalnız su vasitəsilə yayılan bitkilər haqqında araşdırma aparın.

Küçə və parklarda şam ağacına çox rast gəlinir. Bu bitkinin qozalarının içindəki toxumların necə yayıldığını araşdırın.

Peşə

Botaniklər bitkiləri araşdıran alimlərdir.

Maraqlı

İtxiyarı bitkisi toxumlarını özü yayır. Yetişmiş meyvənin içindəki toxumları ətrafa səpələnir.

Nəticə

Təbiətdə canlılar arasında əlaqələrdən biri də yayılma ilə bağlıdır. Bitkilərin yayılmasında insanlar, heyvanlarla bərabər, külək və su da böyük rol oynayır.

6

Bitkilərin
qruplaşdırılması

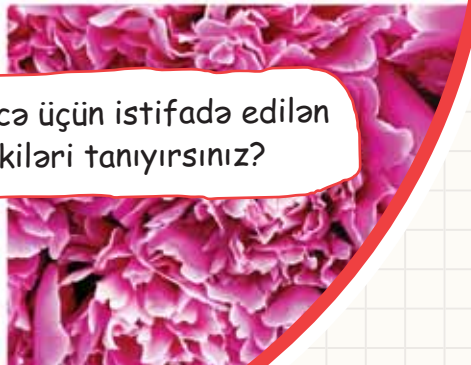
Bitkilər aləmi müxtəlif və zəngindir. Bu müxtəlifliyi öyrənən alimlər bitkilərin bir çox ümumi xüsusiyyətlərə malik olduqlarını müəyyən ediblər. Məsələn, onların bir hissəsi quruda yaşayır. Bəziləri isə çaylarda, göllərdə, okeanlarda geniş yayılıb.

Təbiətdə çiçəkli bitkilər və heç vaxt çiçək açmayan, meyvəsi olmayan bitkilər də var.

Bitkilərin bir qrupu meşə və çöllərdə bitir. Bəzilərini isə insanlar özləri becərirlər.

Parkları, küçələri, evləri bəzəmək üçün bitkilərin fərqli növlərindən istifadə olunur. Elə bitkilər də var ki, onlardan dərman hazırlanır. Bu cür bitkiləri dərman bitkiləri adlandırırlar.

istifadə edilənlər

Bəs siz müalicə üçün istifadə edilən hansı bitkiləri tanıyırsınız?

1. Bitkiləri bir-birindən fərqləndirən əlamətlər.
2. Müalicə üçün istifadə edilən bitkilər.
3. Əlamətlərə görə qruplaşdırmanın əhəmiyyəti.

Bitkiləri müxtəlif əlamətlərinə görə qruplaşdıraraq.

1

Tanıdığınız bitkilərin şəkillərini seçin.

4

Araşdırdığınız məlumatları cədvələ yerləşdirin.

AD	MƏQSƏD	ŞƏKİL

2

Bu bitkilərə harada rast gəldiyini müəyyən edin və yazın.

5

Bütün şəkillər seçildikdən sonra məlumatlara əsasən bitkiləri iki kitabçada qruplaşdırın.

3

Onlardan hansı məqsədlərlə istifadə olunduğunu araşdırın.

6

Fikirlərinizi müzakirə edin.

1. Bu qruplaşmada hansı xüsusiyyətləri əsas götürdünüz?
2. Seçilən bitkilərdən hansı hallarda istifadə oluna bilər?
3. Sizcə, bitkiləri başqa hansı xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırmaq olar?

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Otaq bitkilərindən hansı məqsədlərlə istifadə olunur?

Şəkildəkilərdən hansı həm bəzək, həm də dərman bitkisidir?

Kala

Çobanyastığı

Nanə

Aloe

Öskürək və soyuqdəyməyə qarşı istifadə edilən hansı bitkiləri tanıyırsınız?

Şəkillərdəki hansı bitkilərdən küçələrin, parkların yaşıllaşdırılmasında istifadə olunur?

Şam ağacı

Zəfəran

Alma ağacı

Söyüd ağacı

Kəklikotu

Tut ağacı

Azərbaycanda rast gəlinən dərman bitkiləri haqqında məlumat toplayın.

Şəkillərdəki bitkilər haqqında araşdırma aparın.

Bat-bat

Qara quşüzümü

Bəzək bitkilərini insanlar onlardan zövq almaq üçün becərirlər. Bu bitkilərdən hansısa birinə qulluq qaydaları haqqında məlumat toplayın.

Qarabağ bölgəsində bitən bir dərman bitkisi haqqında məlumat toplayın.

Diffenbaxiya bəzək bitkisi. Görünüşünə görə onu iş yerlərində, məktəblərdə, evlərdə saxlayırıq. Lakin onun haqqında bəzi məlumatlara malik olmaq vacibdir. Bu məlumatları toplayın.

Peşə

Təbiblər qədimdə bitkilərin sirrini bilən, onlardan dərman hazırlayan adamlara deyilib.

Maraqlı

Zəqqum bitkisindən küçə və parklarda bəzək kimi istifadə edilir. Əslində isə o, zəhərli bitkidir.

Nəticə

Bitkiləri müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırmaq olar. Bu qruplaşmalardan biri də bitkilərdən bəzək, yoxsa dərman üçün istifadə edilməsindən asılıdır.

7

Heyvanların qruplaşdırılması

Heyvanları yaşadıkları yerə görə də qruplaşdırmaq olar. Onlar quruda və suda yaşayır və yaşadıkları şəraitə uyğun fərqli xüsusiyyətlər qazanır. Məsələn, suda yaşayan balinalar, delfinlər və balıqlarda üzgəclər yaxşı inkişaf edir.

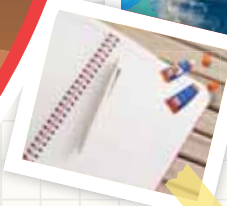
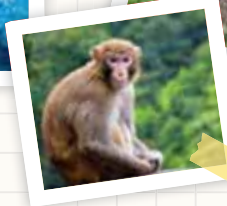
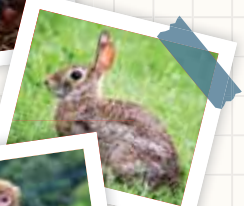
Quruda yaşayan heyvanlar da var. Onların bəziləri, məsələn, köstəbək, yereşən, çölşiçanı torpaq altında yaşayır. Bu cür heyvanların bədənini qısa, dişləri iti olur, boyunları isə seçilmir. Quruda yaşayan heyvanların bəziləri isə dəvəquşu kimi açıq sahələrdə yaşayır. Onlar sürətlə qaçmağı bacarır, gözləri yaxşı görür. Bundan başqa, maral, zürafə, dovşan, dəvə kimi heyvanlar da torpağın üstündə yaşayır.

Quruda yaşayan heyvanlar arasında koda, meymun kimi ağacda məskən salanlar da var.

istifadə edilənlər

Sizcə, quruda yaşayan heyvanları necə qruplaşdırmaq olar?

1. Quruda yaşayan heyvanların malik olduğu xüsusiyyətlər. 2. Onlarda olan oxşar və fərqli xüsusiyyətlər.

Quruda yaşayan heyvanları qruplaşdıraraq.

1

Şəkilləri nəzərdən keçirin.

4

Qruplaşmaları müqayisə edin və adlandırın.

2

Onlarda diqqətinizi çəkən oxşar və fərqli xüsusiyyətləri qeyd edin.

5

Hər qrupa xas olan xüsusiyyətləri müəyyən edib yazın.

3

Oxşar xüsusiyyətli heyvanları qruplaşdırın.

6

Nəticəni müzakirə edin.

1. Quruda yaşayan heyvanları necə qruplaşdırdınız?
2. Quruda yaşayan heyvanlarda hansı fərqli xüsusiyyətləri müəyyən etdiniz?
3. Sürətli qaçmaq və iti görmək bacarığı hansı heyvanlara xasdır?
4. Sizcə, ağacda məskən salan heyvanlarda hansı xüsusiyyətlər olmalıdır?

Fəaliyyət əsasında öyrəndim ki...

Sizcə, verilmiş xüsusiyyətlərdən hansı balinaya, hansı suitiyə aiddir?

- 1 Quru ilə əlaqəsi yoxdur.
- 2 Quyruq üzgəci ilə hərəkət edir.
- 3 Bədənində tük örtüyü var.
- 4 Bədənində qalın piy qatı var.

Verilən xüsusiyyətlərdən hansı doğrudur?

Kirpi

Ağacdalan

Pinqvin

Köstəbək

- 1 Kirpi torpağın dərinliyində yaşayır.
- 2 Meşə quşlarının qanadları qısadır.

- 3 Pinqvinlər su quşlarıdır.
- 4 Köstəbəklərin boyunları uzun olur.

Bu heyvanlardan hansı suda yaşayır?

Verilmiş sözlərdən istifadə etməklə cümlələri tamamlayın:

- 1 Suda yaşayan heyvanlarda ... olur.
- 2 ... heyvanların gözləri yaxşı inkişaf edir.
- 3 Torpaq altında yaşayan heyvanların ...

dışları iti olur

Açıqlıqda yaşayan

üzgəclər

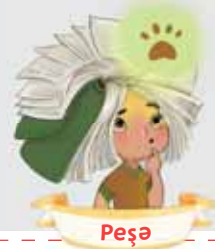
Verilmiş heyvanları qruplaşdırın.

- 1 Torpaq üzərində yaşayanlar
- 2 Torpaqda yaşayanlar
- 3 Ağacda məskunlaşanlar
- 4 Suda yaşayanlar

Bu quşların hansı mühitlərdə yaşadığını müəyyən edin. Sizcə, onlarda yaşadıkları mühitə uyğun hansı xüsusiyyətlər vardır? Araşdırın.

Peşə

Zooloqlar heyvanlar aləmini öyrənən elm adamlarıdır.

Maraqlı

Şimpanze özünü güzgüdə tanıya bilən heyvanlardan biridir.

Nəticə

Heyvanlar həm qidalanmasına, həm də yaşadıkları mühitə görə qruplaşdırılır. Yaşadığı mühit heyvanlarda müəyyən xüsusiyyətlərin inkişafına səbəb olur.

8

Ətraf mühitin
qorunması

Təbiətdə bəzi bitki və heyvan növlərinə nadir hallarda rast gəlinir. Elə canlılar da var ki, nəsli getdikcə tükənmək üzrədir. Onlar haqqında məlumatların “Qırmızı kitab”da toplandığını artıq bilirsiniz. Bu canlıları qorumaq üçün ölkəmizin ərazisində milli parklar və qoruqlar yaradılıb. Bakı Dənizkənarı Milli Parkı, Göygöl Milli Parkı haqqında, yəqin ki, eşitmisiniz. Milli parklarda təbiət qorunsa da, insanların onun ərazisində gəzintisinə və istirahətinə icazə verilir. Qoruqlar isə daha ciddi qorunan ərazilərdir. Bu ərazilərdə ov etmək, ağac kəsmək qadağandır. Qoruqlarda əsasən elmi araşdırmalar aparılır.

Məsələn, Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğu, Eldar şamı Dövlət Təbiət Qoruğu bu cür yerlərdəndir. Bundan başqa, Azərbaycanda müvəqqəti olaraq qorunan ərazilər də var ki, bunlar yasaqlıqlardır.

Sizcə, qoruqlar milli parklardan daha nə ilə fərqlənir?

istifadə edilənlər

Layihə

1. Xüsusi qorunan ərazilər haqqında məlumatlar.
2. Bu ərazilərin yaradılma məqsədi.

Qoruq, yasaqlıq və milli parklarda qorunan bitkilər haqqında məlumat kitabçası hazırlayaq.

1

Eldar şamı Dövlət Təbiət Qoruğu haqqında məlumatları kitabçada qeyd edin.

4

Yasaqlıqda yayılan bitkilərin şəklini kitabçaya yapışdırın.

2

Bu qoruqda yayılan bitkilərin şəkillərini kitabçaya yapışdırın.

5

Hirkan Milli Parkı haqqında məlumatları kitabçada qeyd edin.

3

Şəki Dövlət Təbiət Yasaqlığı haqqında məlumat toplayın.

6

Burada yayılan bitkilərin şəklini kitabçaya yapışdırın və kitabçaları nümayiş etdirin.

1. Qoruqlarda qorunan hansı bitkilərin adı sizə tanış idi?
2. Adı "Qırmızı kitab"a düşən daha hansı bitkilər haqqında eşitmisiniz?
3. Azərbaycan ərazisində başqa hansı qoruq və milli parkları tanıyırsınız?

scan et

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Aşağıdakı şəkillərdə bitkilərin insan həyatında hansı rol oynadığı təsvir edilib?

Sizcə, ətraf mühitin qorunmasında bitkilərin rolu nədən ibarətdir?

İnsanların hansı fəaliyyəti bitki örtüyünə ziyan vura bilər?

Qarabağda baş vermiş işğalın təbiətə təsiri haqqında nə bilirsiniz?

Şəkillərdə bitkilərin insan həyatındakı rolunu əks etdirən təsvirləri görürsünüz. Bitkilərdən bu cür istifadənin hansının təbiətə daha çox ziyan vurduğunu müəyyənə bilərsiniz.

Azərbaycanda ətraf mühitin qorunması ilə bağlı görülən tədbirlər haqqında araşdırma aparın.

Təbiəti qorumaq üçün siz hansı addımları ata bilərsiniz? Siyahı hazırlayın.

Aşağıda verilən şəkillərin mənasını izah edin.

Peşə

Ekoloqlar canlı və cansız təbiət arasındakı qarşılıqlı münasibətləri öyrənən şəxslərdir.

Maraqlı

11 Yanvar Dünya Qoruqlar və Milli Parklar Günüdür.

Nəticə

Ətraf mühitin və insanların sağlamlığında bitkilərin böyük rolu var. Buna görə də dövlətimiz bitki örtüyünün artırılması, nadir və nəsli kəsilməkdə olan bitkilərin qorunması üçün bir çox tədbirlər görür, milli parklar və qoruqlar yaradır.

9

Ailə və
kollektiv

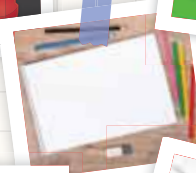
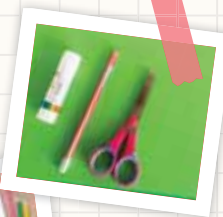
Hər insan ayrılıqda bir fərddir. Digər insanlarla birlikdə yaşaması, işləməsi, ünsiyyət qurması isə onu cəmiyyətin ayrılmaz hissəsinə çevirir. Cəmiyyət insanların ən böyük birliyinə deyilir. Bu birlik müxtəlif qruplardan ibarətdir. Üzvü olduğunuz hansısa idman komandası, musiqi qrupu, oxuduğunuz sinif də qrupdur.

İnsanları kollektivdə ümumi maraqlar və məqsədlər birləşdirir. Məsələn, sinif kollektivini birlikdə təhsil almaq, musiqi kollektivini birlikdə musiqi ifa etmək məqsədi birləşdirir. İdman qrupunun üzvlərinin ümumi məqsədi isə idman oyunları oynamaq, yarışlara qatılmaq və qalib gəlməkdir. Sizin ailəniz də qrupdur. Onu digər qruplardan əsas bir xüsusiyyət fərqləndirir. Bu da ailə üzvlərinin bir-biri ilə qohumluq əlaqəsinin olmasıdır.

Ailə və kollektiv arasında hansı oxşar xüsusiyyətlər olduğunu düşünürsünüz?

istifadə edilənlər

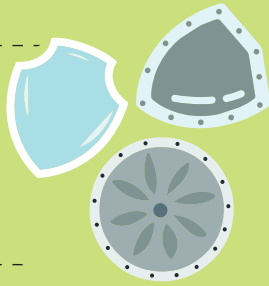

1. Ailə üzvlərini bir-birinə bağlayan xüsusiyyətlər.
2. Ailə və kollektivin müqayisəsi.

Ailə və kollektivin gerblərini yaradaq.

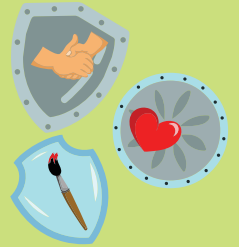
1

Qalxanın formasını seçin.

4

Şəkilləri qalxanların üzərində yerləşdirin.

2

Ailə və kollektiv üzvlərinizi ifadə edən sözləri yazın.

5

Ailə və kollektiv qalxanlarını müqayisə edin.

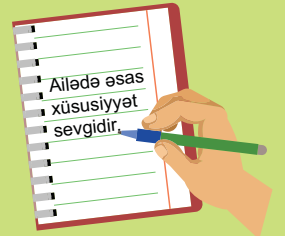
3

Bu sözləri şəkillərlə ifadə edin.

6

Fərqi müzakirə edin və qeydlərinizi yazın.

1. Kollektivlə ailə arasında hansı fərqli xüsusiyyətləri gördünüz?
2. Sizcə, kollektivi nə üçün ailə adlandırma bilmərik?
3. Necə düşünürsünüz, ailəni və kollektivi izah etmək üçün nəyə görə qalxandan istifadə etdik?
4. Ailə və kollektivi hansı xüsusiyyətlər birləşdirir?

Fəaliyyətdən nəticə çıxardım ki...

Cəmiyyət nədir? Ailədən başqa cəmiyyətdə olan hansı qrupları tanıyırsınız?

Şəkillərdəki qruplar arasında hansı fərqlər var? Bu qruplardakı insanları nə birləşdirir?

Fərd və kollektiv arasındakı münasibətlərdə hansı qaydaların qorunması vacibdir?

Sinif yoldaşlarınızın sizə münasibətində ən çox diqqət etdiyiniz davranış hansıdır?

Ailədə bu xüsusiyyətlərdən hansılar olmamalıdır?

1 yalan danışmaq

2 birlikdə əylənmək

3 yardımseverlik

4 laqeydlilik

5 sevgi

6 diqqətsizlik

“Sağlam ailə sağlam cəmiyyət deməkdir” fikrini necə başa düşürsünüz?

Ailə üçün vacib olan xüsusiyyətləri davam etdirin:

- 1 bir-birinə hörmət etmək
- 2 dürüstlük ...

Cəmiyyətdə hansı qrupların üzvü olduğunuzu söyləyin. Bu qruplarda hansı bacarıqlara sahib olduğunuzu sadalayın.

Şəkillərdə qrup üzvləri arasında hansı münasibətlərin olduğunu şərh edin.

Şəkillərdəki ailə üzvləri arasındakı münasibətləri müəyyənləşdirin. Hansı münasibətin düzgün olmadığını deyin.

Ailədə birlikdə etdiyiniz işləri qeyd edin. Etmək istədiyiniz, amma etmədiyiniz fəaliyyətləri siyahıya əlavə edin. Nəticəni valideynlərinizlə müzakirə edin.

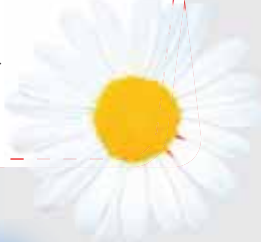
Peşə

Dirijorlar böyük musiqi kollektivini idarə edən şəxslərdir.

Maraqlı

Bəzi xalqlarda ailənin simvolu çobanyastığı gülüdür. Çünki bu gül günəşi, rahatlığı, təmizliyi və mehribanlığı təmsil edir.

Nəticə

Cəmiyyət müxtəlif qruplardan ibarətdir. Ailə cəmiyyətə daxil olan ən kiçik qrupdur. Hər bir fərd öz ailəsi ilə bərabər, başqa qrupların da üzvüdür.

10

Ünsiyyət
mədəniyyəti

Hər birimiz ətrafımızda olan insanlarla ünsiyyət qurmağı bacarmalıyıq. Çünki ünsiyyət qurmaqla öyrənir, inkişaf edir, dəyişir, yeni dostlar qazanır və həyatımızı daha maraqlı edirik.

Ailədə, cəmiyyətdə və kollektivdə ünsiyyət mədəniyyətini qorumaq lazımdır. Başqalarının fikrinə, seçiminə və qərarlarına hörmət etməklə buna nail ola bilərsiniz. Hətta qəbul etmədiyiniz, razılaşmadığınız fikrə də kobudluq etmədən münasibət bildirmək mədəni

davranışdır. Yaddan çıxarmayın ki, hər birimizin düşüncə və söz azadlığımız var. Amma bu azadlıq başqalarının fikrinə hörmətsiz yanaşmağa səbəb olmamalıdır.

istifadə edilənlər

? Sizcə, ünsiyyət mədəniyyəti deyildikdə başqa hansı xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur?

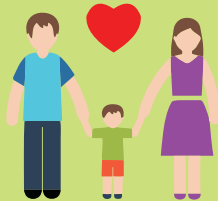
Layihə

1. Cəmiyyətdə və ailədə insanlarla münasibət qurarkən diqqət edilməli xüsusiyyətlər. 2. Ünsiyyət mədəniyyətinin qorunması üçün vacib olan bacarıqlar.

Ailədə və cəmiyyətdə ünsiyyət qurmaq üçün lazım olan bacarıqları araşdıraraq.

1

Şəklin ifadə etdiyi mənanı tapın.

4

İnsanlara söz haqqı vermək bacarığını ifadə edən şəkilləri seçin.

2

Şəkilləri adlandırın.

5

Şəkli adlandırın və izah edin.

3

Gördüyünüz şekli izah edin. Qarşılaşdığınız bu cür halları qeyd edin.

6

Şəklin mənasını tapın və qeyd edin.

1. Hansı davranışlar insanda ünsiyyət mədəniyyəti olmasından xəbər verir? 2. Ailə, kollektiv və cəmiyyətdə bu bacarıqlardan hansı olmasa, ünsiyyət çətinləşər?

scan et

Layihədən nəticə çıxardım ki...

Sizcə, ünsiyyət mədəniyyətini necə formalaşdırmaq olar?

“Yoldaşlarla dialoq qurmaq” və “əməkdaşlıq etmək bacarığı” nə deməkdir?

Ünsiyyət zamanı başqasının sözünü kəsmək nə üçün ünsiyyət mədəniyyətinə zidd xüsusiyyətdir?

Nə üçün evdən çıxarkən valideynlərdən, otağı tərk edərkən müəllimdən icazə almaq lazımdır? Bunun ünsiyyət mədəniyyəti ilə əlaqəsini izah edin.

Siz yoldaşınıza müraciət edirsiniz. O isə sizi dinləmək əvəzinə, başqa işlə məşğuldur. Bunu necə qiymətləndirərsiniz?

Şəkillərdə təsvir edilənlər haqqında danışın. Sizcə, yanlış olan nədir?

Müzakirə zamanı bu münasibətlərdən hansılar qəbuledilməzdir?

Hər hansı bir məsələni yoldaşınızla müzakirə etdiyinizi düşünün. Eyni nəticəyə gələ bilmədikdə bunu ona necə bildirəcəyinizi müzakirə edin.

Aşağıdakı xüsusiyyətlərdən hansı yeni tanış olduğunuz insanın ünsiyyət mədəniyyətinə malik olduğundan xəbər verir?

- 1 "tanış olaq", "çox şad oldum" deməsi
- 2 suallara "hə", "yox", "nə bilim ey" cavablarını verməsi
- 3 suallara çiyini çəkərək cavab verməsi
- 4 gülümsəməsi
- 5 danışarkən fikirlərini sərbəst deməsi

Peşə

Müəllimlər şagirdlərə bilik və bacarıqlarla yanaşı, həm də ünsiyyət mədəniyyəti öyrədirlər.

Maraqlı

Tanış olduğunuz şəxsin adını yadda saxlamağa çalışın. Bu, ünsiyyətin qurulması üçün vacib şərtidir.

Nəticə

Ailədə və cəmiyyətdə insanlarla münasibət qurmaq üçün ünsiyyət mədəniyyətinə sahib olmaq lazımdır. Bunun üçün etiket qaydalarını bilmək, dialoq qurmağı, əməkdaşlıq etməyi, fərqli fikirlərə hörmətlə yanaşmağı bacarmaq önəmlidir.

11

Başqa
mədəniyyətlərə
münasibət

Azərbaycan müxtəlif xalqların yaşadığı bir ölkədir. Burada fərqli mədəniyyətlər bir arada inkişaf edə bilər. Çünki biz başqa xalqların mədəniyyətlərinə və dəyərlərinə hörmətlə yanaşırıq. Başqa mədəniyyətlərə hörmət bacarığını yalnız öz ölkəmizdə deyil, səfərdə olduğumuz, qonaq getdiyimiz ölkələrdə və şəhərlərdə də göstərmək olar. Bunun müxtəlif yolları var.

İlk növbədə, yeni görəcəyiniz ölkə və orada yaşayan xalqlar haqqında müəyyən məlumat əldə edə bilərsiniz. Yaxud getdiyiniz ölkədə işlənən əsas dili bilməyənsiz belə, o dildə necə salamlamağı öyrənmək olar. Bu, hörmət əlaməti hesab edilir. Yaxud xalqın özünəməxsus etiket qaydaları ilə maraqlana bilərsiniz.

istifadə edilənlər

Sizcə, səfər edəcəyiniz yer və tanış olacağınız xalq haqqında əvvəlcədən başqa nələri öyrənmək olar?

Layihə

1. Yeni tanış olacağımız xalqın mədəni dəyərləri. 2. Başqa xalqların mədəni dəyərlərinə hörmət.

Səfər etmək istədiyimiz ölkəni və xalqını tanıyaq.

1

Təklif edilən ölkələrdən birini seçin.

Türkiyə

4

Seçdiyiniz ölkədə hansı pul vahidinin işlədildiyi haqqında yazın və şəklini yapışdırın.

Türkiyədə lira işlənir.

2

Gedəcəyiniz ölkə haqqında bildiyiniz məlumatları müzakirə edin və yazın.

Türkiyə ərazisi:
Pul vahidi:
Tarixi abidələri:

5

Həmin ölkədə gəzmək istədiyiniz yerlərin siyahısını tutun.

1. Topqapı sarayı
2. Dolmabağça sarayı

3

Məlumatları şəkillərlə zənginləşdirin.

6

Bu ölkədə olan fərqli ünsiyyət etiketləri haqqında yazın.

1. Böyüklərin əllərindən öpürlər.

1. Sizcə, səyahətə gedərkən hansısa xarici dili bilmək bizə necə kömək edə bilər? 2. Hansı fərqli etiket qaydalarının olduğunu müəyyən etdiniz? 3. Sizcə, Azərbaycana gələn turistlər üçün bizim hansı ünsiyyət etiketimiz fərqli görünə bilər?

scan et

Layihə əsasında öyrəndim ki...

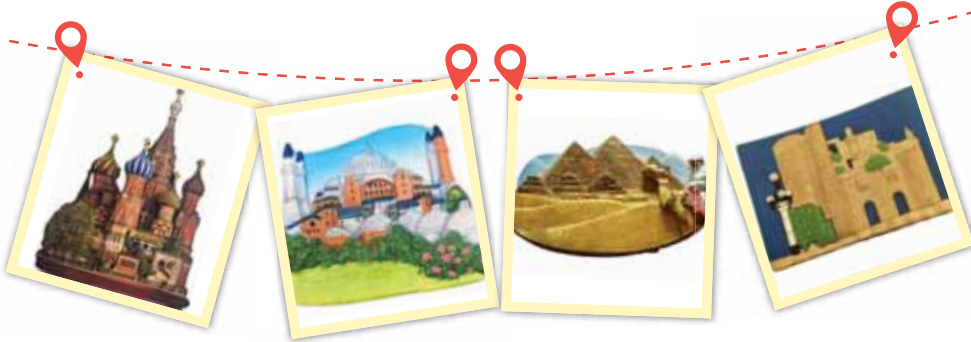
Müxtəlif xalqlarda fərqli ünsiyyət etiketinə rast gəldikdə necə davranmaq lazımdır?

Azərbaycana gələn qonaqlara xalqımızın hansı adət-ənənəsi haqqında məlumat verərdiniz?

Aşağıda təqdim edilən açıqcalar hansı ölkələri əks etdirir? Azərbaycanla gələn qonaqlar üçün təqdim edilən bu cür hədiyyədə hansı təsvirlərin olmasını təklif edərdiniz?

Gördüyünüz təsvirlərdən hansı bizim ünsiyyət mədəniyyətimiz ilə üst-üstə düşür?

Bir çox ölkələrin özünəməxsus pul vahidi var. O ölkələrdə olarkən nə üçün yerli pul vahidindən istifadə etməlisiniz?

Şəkillərdə fərqli ölkələrdə mövcud olan salamlaşma jestləri var. Parta yol-daşınızla bu jestləri təkrarlayın. Hansı xalqın salamlaşma qaydasının sizə maraqlı gəldiyini müzakirə edin.

Aşağıda təqdim edilən pulların hansı ölkəyə aid olduğunu müəyyən edin.

Aşağıda verilmiş müxtəlif xalqlara aid ənənələri öz ənənələrimizlə müqayisə edin.

- 1 **Avropada** avtobusda yaşlı insanlara yer vermək nəzakətsizlikdir. Bu, yer təklif edilən insanın yaşlı göründüyünə işarə edir.
- 2 **Çində** səssiz yemək, ağız marçıldatmaq yeməkdən həzz almamaq deməkdir.
- 3 **Yunanıstanda** qonaq olduğunuz evdə hər hansı bir əşyanın gözəl olduğunu söyləmək olmaz. Belə etsəniz, ev sahibi onu sizə bağışlamalı olacaq.
- 4 **Çində** ev sahibinə çiçək bağışlasanız, o, evinin gözəl olmadığını düşünəcək.
- 5 **Danimarkada** ad günü qeyd edilən evin pəncərəsindən sevinc əlaməti kimi bayraq asılır.

Peşə

Kulturoloqlar müxtəlif xalqların mədəni irsini və mədəni dəyərlərini öyrənən insanlardır.

Maraqlı

Avstraliyanın pul vahidi olan Avstraliya dolları suyadavamlı və 3D effektivlidir.

Nəticə

Dünyada müxtəlif xalqlar yaşayır. Hər xalqın özünəməxsus mədəniyyəti, fərqli dəyərləri, adətləri və ün-siyyət etiketləri var.

12

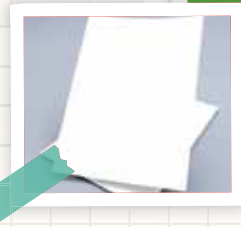
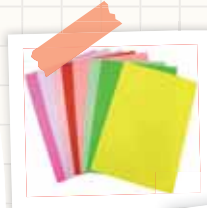
Müsbət və
mənfi xüsusiyyət-
lərimiz

Hər bir insanda müsbət və mənfi xüsusiyyətlər var. Bu xüsusiyyətlər bizim cəmiyyətdə davranışımıza, insanlarla qurduğumuz ünsiyyətə və hərəkətlərimizə təsir göstərir.

Müsbət xüsusiyyətlərə malik insanlar hər zaman sadə, xeyirxah, ədalətli olurlar. Cəsurluq, iradə, səbir və səxavət onların əsas xüsusiyyətləridir. Bu cür adamlar çətin vəziyyətdə özlərini itirmir, başqalarına yardım edirlər. Bu cür insanlar ailələrinə də, cəmiyyətə də müsbət təsir göstərilər. Buna görə də hər kəs özündə müsbət xüsusiyyətlər formalaşdırmağa çalışır.

Lakin insanlarda mənfi xüsusiyyətlər də ola bilər.

istifadə edilənlər

Sizcə, insanların hansı xüsusiyyətləri mənfi hesab edilə bilər?

1. İnsanlarda olan müsbət xüsusiyyətlərin müzakirəsi.
2. Mənfi xüsusiyyətlərə münasibət.

Müsbət və mənfi xüsusiyyətləri əks etdirən çiçək yaradaq.

1

Müsbət xüsusiyyətləri yazın.

Müsbət xüsusiyyətlər
1. Ədalətli olmaq
2.

4

Müsbət hesab etdiyiniz xüsusiyyətləri qırmızı, yaşıl, sarı və bənövşəyi ləçəklərə yazın.

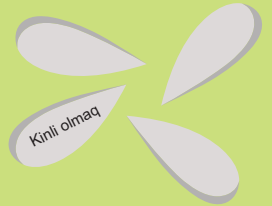
2

Mənfi xüsusiyyətlərin siyahısını yazın.

Mənfi xüsusiyyətlər

5

Mənfi xüsusiyyətləri boz ləçəklərə yazın.

3

Rəngli kağızlar-dan ləçəklər kəsin.

6

“Müsbət” və “mənfi” ləçəklərdən iki çiçək düzəldin və nəticəni müzakirə edin.

1. Yaradılan çiçəklərdən hansı sizə daha xoş gəldi?
2. Mənfi xüsusiyyətlərimiz insanlarla ünsiyyətimizə necə təsir edə bilər?
3. Sizcə, nə üçün mənfi xüsusiyyətləri boz ləçəklərə yazdıq?
4. Biz müsbət xüsusiyyətlərin yaranması üçün nə etməliyik?

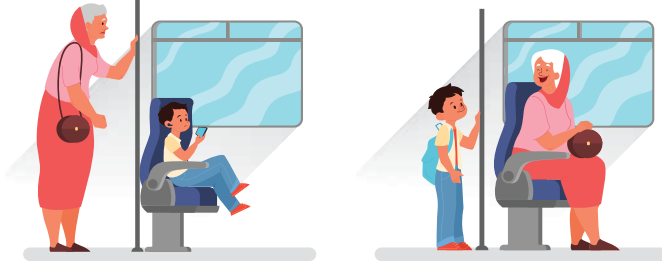

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Şəkillərdə hansı mənəvi xüsusiyyətlər təsvir edilib? Təsvirdəki siz olsa idiniz, nə edərdiniz?

Sizcə, bizim müsbət xüsusiyyətlərimiz özümü və ətrafımızdakı insanlara necə təsir göstərir?

Bu nağıl qəhrəmanlarında hansı müsbət xüsusiyyətlər var? Sadalayın və fikrinizi əsaslandırın.

Tiq-tiq xanım

Cırtan

Küpəgirən qarı

Məlikməmməd

Hər zaman doğru danışmaq nə üçün yaxşı xüsusiyyətdir?

Dostunuzda hansı xüsusiyyətlərin olmasını istərdiniz?

Hansı insana dürüst insan demək olar?

Dostlarınızın sizi hansısa oyundan kənarlaşdırması sizə necə təsir edər? Eyni hərəkəti dostlarınıza qarşı edərsinizmi?

Nə üçün “hırləndiyiniz zaman əvvəlcə dayanın, sakitləşin, düşünün, sonra addım atın” deyilir?

Dəyişmək istədiyiniz xüsusiyyətlərinizi yazın və qutuya atın. Sonra qutudan çıxarılan xüsusiyyətləri müzakirə edin.

Şəkillər üzrə kiçik hekayələr qurun. Hansı şəkildə təsvir edilənlərin müsbət xüsusiyyət olduğunu söyləyin.

Peşə

Psixoloqlar ehtiyacı olanlara psixoloji yardım göstərən insanlardır.

Maraqlı

Elm sübut edib ki, davamlı olaraq başqalarına kömək edən insanlar özlərini daha çox xoşbəxt hiss edirlər.

Nəticə

İnsanlarda müsbət xüsusiyyətlər olduğu kimi, mənfi xüsusiyyətlər də ola bilər. Hər kəs çalışaraq özündə müsbət xüsusiyyətləri inkişaf etdirə bilər.

13

Dinləri
taniyaq

Dinlər insanları düzlüyə, ədalətli və səxavətli olmağa, başqa insanları sevməyə səsləyir. Dünyada dinlər təkallahlı və çoxallahlı olur.

Dünyadakı təkallahlı dinlərdən biri yəhudilikdir. Daha sonra xristianlıq və islam dinləri yaranıb.

Yəhudilik dininin peyğəmbəri Musa peyğəmbər, islam dininin – Məhəmməd peyğəmbər, xristianlıq dininin isə İsa peyğəmbərdir.

Hər bir dinin öz məbədi var. Müsəlmanlar məsciddə, xristianlar kilsədə, yəhudilər sinaqoqda ibadət edirlər.

Dinlərin bizə öyrətdiyi fikirlər dini kitablarda toplanır.

istifadə edilənlər

Təkallahlı dinlərə aid hansı dini kitabları tanıyırsınız?

1. Dinlərin insanlara öyrətdiyi dəyərlər.
2. Bütün dinlərə aid əsas oxşar xüsusiyyətlər.

Dinin öyrətdiyi dəyərlər haqqında kitabça hazırlayaq.

1

Təkillahlı dini məbədlərin şəkillərini seçin və yapışdırın.

4

Dinlərin təbliğ etdiyi ən vacib dəyərləri qeyd edin.

2

Təkillahlı dinlərə aid kitabların şəkillərini seçin və yapışdırın.

5

Təkillahlı dinlərin əsas fərqli xüsusiyyətini yazın.

3

Hər dinə aid simvolların şəkillərini seçin və yapışdırın.

6

Bütün dinlərin təbliğ etdiyi ən vacib xüsusiyyətləri ümumiləşdirərək yazın.

1. Təkillahlı dinlərin əsas xüsusiyyəti hansıdır?
2. Dinlər insanlara hansı dəyərləri öyrədir?
3. Bütün dinləri birləşdirən hansı xüsusiyyətdir?

Layihə əsasında öyrəndim ki...

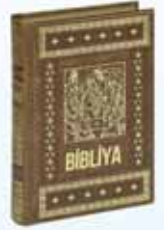
Müxtəlif dinlər arasında hansı oxşarlıqlar var?

Dinlərin təbliğ etdiyi hansı dəyərləri bilirsiniz?

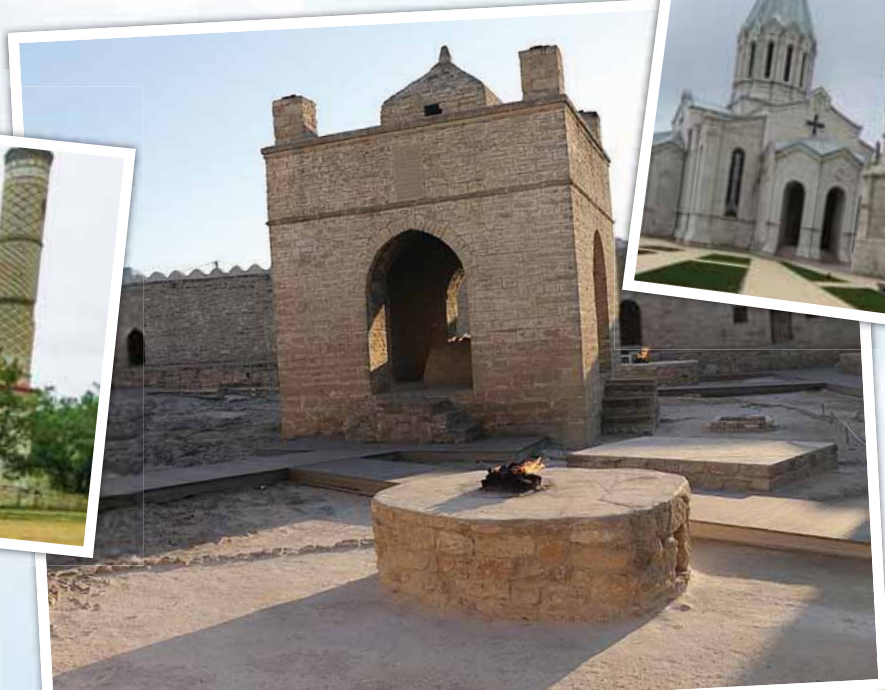
Şəkillərdəki simvollar, dini məbədlər və kitablar hansı dinlərə aiddir?

Sizcə, nə üçün dini inanclara hörmətlə yanaşmaq lazımdır?

Aşağıdakı məbədlər hansı dinlərə aiddir?

Aşağıda qeyd edilən incəsənət sahələri ilə dinlərin əlaqəsini araşdırın və nəticəni qeyd edin.

Memarlıq

Heykəltaraşlıq

Rəssamlıq

Şəkillərdəki dini abidələrin Azərbaycanın hansı bölgələrində yerləşdiyini və hansı dini təmsil etdiyini araşdırın.

Peşə

Dinşünaslar müxtəlif dinləri öyrənən alimlərdir.

Maraqlı

Kazan məbədi müxtəlif dinlərin memarlıq cizgilərini özündə əks etdirir. Onun yaradıcısı Allahın bir olduğunu çatdırmağa çalışıb.

Nəticə

Dünyada insanların inanclarını ifadə edən bir çox dinlər var. Təkallahlı dinlər dünyanın bir, çoxallahlı dinlər isə çox Allah tərəfindən idarə edildiyini deyir.

14

Dövlətimiz

Azərbaycan Avrasiya materikində yerləşir. Ona qonşu olan dövlətlər Rusiya Federasiyası, Gürcüstan, Ermənistan Respublikası, Türkiyə Respublikası və İran İslam Respublikasıdır. Xəzər dənizi ölkənin bir hissəsini əhatə edir. Azərbaycan Qazaxıstan, Türkmənistan, Rusiya, İran ilə dəniz sərhədinə malikdir. Azərbaycan Böyük Qafqaz, Kiçik Qafqaz və Talış dağları ilə əhatə olunmuşdur. Bazardüzü, Şahdağ, Tufandağ, Qapıçiq, Alagöz Azərbaycanın ən uca dağ zirvələridir. Kür və Araz ölkəmizdə ən böyük çaylardır. Azərbaycanın ərazisində Maralgöl, Göygöl kimi göllər var. Ölkəmizi tanımaq, ərazisi, əhalisi, rəmzləri və əlamətləri haqqında bilmək hər birimizin vəzifəsidir. Yaddan çıxarmayın ki, bu biliklərlə Azərbaycanı dünyanın hər yerində tanıda və təmsil edə bilərsiniz.

Dövlətin hansı əlamətlərini tanıyırsınız?

istifadə edilənlər

Layihə

1. Azərbaycanın coğrafi təsviri.
2. Azərbaycan manatı.

Xaricdə yaşayan dostumuza dövlətimizi
tanıtmaq üçün məktub yazaq.

1

Azərbaycan və ona
qonşu olan dövlətlər
haqqında bildiklərinizi
qeyd edin və şəkil-
lər əlavə edin.

4

Azərbaycan ordusu
haqqında bildiklərinizi
yazın.

2

Məktubda Azərbay-
canı coğrafi baxım-
dan təsvir edin.

5

Azərbaycanın pul
vahidinin üzərində
Azərbaycana xas olan
xüsusiyyətləri qeyd edin.

3

Azərbaycanın
paytaxtı haqqında
məlumat verin.

6

Yazdığınız
məktubu
müzakirə edin.

1. Məktubu yazarkən dövlətimizin hansı əlamətlərindən və rəmzlərindən istifadə etdiniz?
2. Sizcə, dövlətimiz haqqında ən dolğun məlumatı hansı əlamət haqqında danışarkən verdiniz?
3. Bayrağımız və gerbimiz haqqında bildiklərinizi xatırlayın.

scan et

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Şəkillərdə bəzi ölkələrin paytaxtları göstərilib.

Lissabon

Afina

Singapur

Tokio

Sizcə, bu paytaxtların mövqeyi ilə Bakının mövqeyi arasında hansı oxşar xüsusiyyətlər var?

Tarix boyu məşhur səyyahlar müxtəlif ölkələri gəzərək həmin ərazilər haqqında qeydlər yazdılar. Əgər siz səyyah olsa idiniz, Bakı şəhərini necə təsvir edərdiniz?

Azərbaycanın coğrafi mövqeyi haqqında nə bilirsiniz?

Azərbaycan dövlətinin əlamətləri və rəmzləri hansılardır?

Dövlətimizin təhlükəsizliyini kim təmin edir?

Dövlət rəmzlərinə münasibətdə hansı hallara yol vermək olmaz?

Azərbaycanla həmsərhəd olan dövlətlər haqqında araşdırma aparın.

Azərbaycanın sərhəd olduğu ölkələrin istiqamətini müəyyən edin.

Xəritədən istifadə edərək Azərbaycanın hansı ölkələrlə əhatə olunduğunu müəyyənləşdirin. Xətkeşdən istifadə edərək sərhədlərin uzunluğunu böyükdən kiçiyə doğru sıralayın.

Xaricdən gələn dostunuz gəzinti üçün müəyyən yerləri görmək istəyir. Ona bu səyahətdə köməklik edin. Dostunuz hara getməlidir ki:

- 1 Suitilərini görsün.
- 2 Qızılqazları görsün.
- 3 Dağları görsün.
- 4 Ən uzun iki çayı görsün.
- 6 Palçıq vulkanlarını görsün?

Bakıdan əvvəl hansı şəhərlərin Azərbaycanın paytaxtı olduğunu araşdırın.

Azərbaycanın Milli Ordusunun yaranması haqqında araşdırma aparın. Sizcə, nə üçün Milli Ordu dövlətin əsas əlamətlərindən biri hesab olunur?

Bələdçilər ölkəyə gələn qonaqlara ölkə və onun mədəniyyəti haqqında məlumat verən şəxslərdir.

Ölkəmizdə 350-dən çox palçıq vulkanı var. Dünyanın ən böyük palçıq vulkanı Azərbaycandır.

Azərbaycan ərazisi, ordusu, milli pul vahidi, rəhbəri, paytaxtı olan dövlətdir. Ona qonşu dövlətlərlə həm quru, həm də dəniz vasitəsilə həmsərhəddir.

15

Hüquqlarımız

Cəmiyyətdə insanlar arasındakı münasibətlərin düzgün qurulması üçün müəyyən qaydalar və qanunlar var. Qaydaları insanlar özləri müəyyən edirlər. Məsələn, siz yol hərəkəti qaydaları, məktəbdə davranış qaydaları haqqında artıq bilirsiniz. Qaydalara əməl etməklə biz öz həyatımızı və ətrafımızdakı insanlarla ünsiyyəti asanlaşdırırıq.

Qanunları isə dövlət qəbul edir. Onlar bizim hüquqlarımızı qoruyur. Azərbaycan Respublikasının əsas qanunu Konstitusiyadır. Bundan başqa, təhsil haqqında və uşaq hüquqları haqqında da qanunlar var.

"Uşaq hüquqları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ölkəmizdə uşaq hüquqlarının qorunmasına xidmət edən əsas sənədlərdəndir. Azərbaycanda uşaq hüquqları ilə bağlı bir sıra beynəlxalq sənədlər də qəbul edilib.

istifadə edilənlər

Siz dünyada uşaqların hüquqlarını qoruyan hansı beynəlxalq sənədlər haqqında eşitmisiniz?

Layihə

1. Uşaqların hüquqları.
2. Uşaqların öz təşkilatlarını yaratmaq hüququ.
3. Liderə xas xüsusiyyətlər.

Qrup yaradaq və lider seçək.

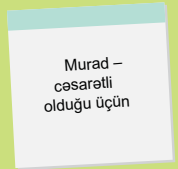
1

Qutunun üzərinə
"Seçki qutusu"
sözünü yazın.

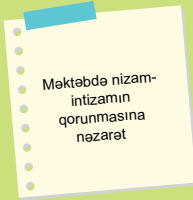
4

Qrupun liderinin adını
və hansı xüsusiyyətinə
görə ona üstünlük ver-
diyinizi yazın.

2

Yaratdığınız qrupun
edə biləcəyi
fəaliyyətləri qeyd
edin.

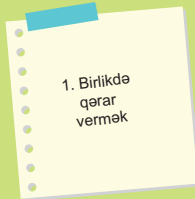
5

Kağızları
qutuya
atın.

3

Qrup üzvlərinin
hansı qaydalara
əməl edəcəyini
yazın.

6

Qutunu açın və
səsləri sayın.
Nəticəni
müzakirə edin.

1. Qrup üçün hansı qaydalar müəyyən edildi? 2. Liderdə hansı xüsusiyyətlər olmalıdır? 3. Sizcə, bu seçkini ədalətli adlandırma bilərikmi? Nə üçün? 4. Hüquqlarınızla bağlı hansı təkliflər verərdiniz?

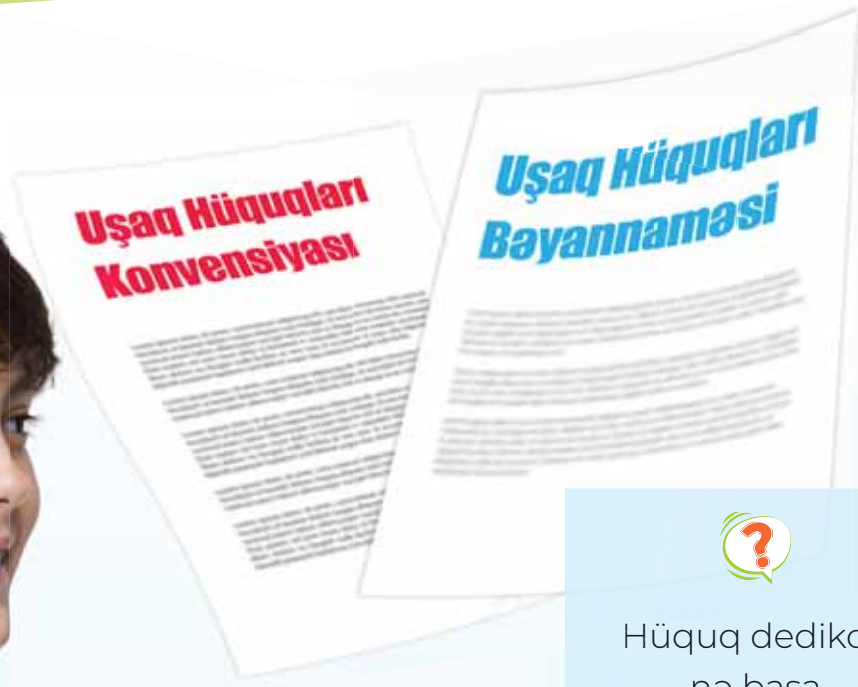

scan et

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Uşaq hüquqları

Hüquq dedikdə
nə başa
düşürsünüz?

Şəkində gördüyünüz sənədlər
haqqında nə bilirsiniz?

Hüquqlarımızın
qorunması nə üçün
vacibdir?

Uşaq hüquqları haqqında başqa
hansı sənədləri tanıyırsınız?

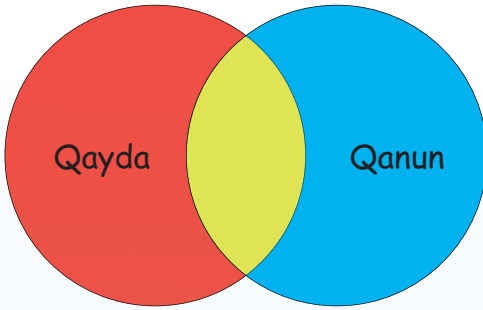

Hüquqların qorunmasında liderin
hansı rolu var?

Qayda və qanunun nə olduğunu araşdırın. Bununla bağlı Venn diaqramı qurun.

Hüquqlarınız pozulduğu zaman bu barədə kiminlə danışmalı, kimə məlumat verməli olduğunuzu müzakirə edin.

Qaydalara harada riayət edilməli olduğunu araşdırın.

Dünyada uşaqların hansı hüquqlarının pozulduğunu müşahidə etdiyinizi müzakirə edin.

Aşağıdakı hüquqları müzakirə edin və əhəmiyyətinə görə sıralayın:

- 1 təhsil almaq hüququ
- 2 fikrini azad ifadə etmək hüququ
- 3 istirahət etmək hüququ
- 4 fikir və söz azadlığı hüququ
- 5 zorakılıqdan müdafiə hüququ

Peşə

Hüquqşünaslar

hüquqları öyrənən və müdafiə edən şəxslərdir.

Maraqlı

Yaşadığınızla, ailənizlə bağlı qarşılaşdığınız problemləri **116111** uşaq qaynar xəttinə zəng edərək deyə bilərsiniz. Əmin olun ki, sizin hüququnuzu qoruyacaqlar.

Nəticə

Cəmiyyətdə qaydalara və qanunlara riayət edilməlidir. Hüquqlar qanunlar vasitəsilə qorunur. Dövlət uşaqların hüquqlarını qoruyan bir çox sənədlər qəbul edib.

16

Büdcəmiz

Hər bir ailənin öz büdcəsi var. Büdcə gəlirdən və xərclərdən ibarətdir. Ailə üzvlərinin bir ay ərzində aldığı əməkhaqqı, təqaüd və əlavə qazanclar ailənin gəlirini təşkil edir. Xərclər dedikdə isə ailənin müxtəlif ehtiyaclarına sərf olunan pullar nəzərdə tutulur.

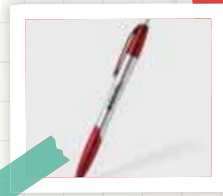
Xərclər ailənin ay ərzində əldə etdiyi gəlirdən çox olmamalıdır. Əgər belə olarsa, borc yarana bilər.

Ailənin xərcləri müxtəlif ola bilər. Bura gündəlik qidaya, geyimə, elektrik, su və qaza, dərmana, məktəb ləvazimatlarına sərf edilən pullar və s. daxildir. Bu xərclərin bir qismi gözləniləndir. Lakin bəzən ailənin gözlənilməz xərcləri də yarana bilər.

Sizcə, gözlənilən və gözlənilməz xərclər nə deməkdir?

istifadə edilənlər

Layihə

1. Ailə gəliri.
2. Xərclərin sərf edildiyi yerlər.

Ailəmizin "gəlir" və "xərc" sxemini quraq.

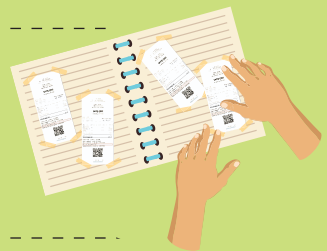
1

Ailə gəlirini təşkil edən sözləri müəyyən edib yazın.

4

Seçilən qəbzləri dəftərə yapışdırın.

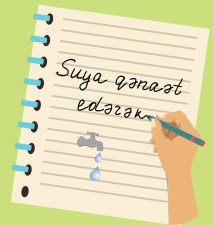
2

"Gəlir" sözünü şəkillərlə ifadə etməyə çalışın.

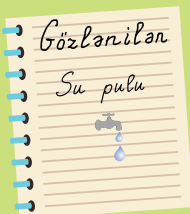
5

Xərclərdən hansını qənaət əsasında azalda biləcəyinizi müəyyən edin və yazın.

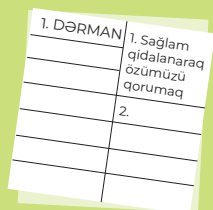
3

Xərcləri ifadə edən qəbzləri "gözlənilən" və "gözlənilməyən" adı altında qruplaşdırın.

6

Gözlənilməz xərclərə necə qənaət edə biləcəyinizi müəyyən edin və yazın.

1. Ailənin gəlirini nə təşkil edir? 2. Ailənin əsas xərci nəyə sərf olunur? 3. Xərcləri azaltmağın hansı yollarını müəyyən etdiniz?

scan et

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Ailə büdcəsi necə formalaşır?

Əməkhaqqı nədir?

Ailənizdə daha çox nəyə pul xərcləndiyini müşahidə etmisiniz?

Ailənizi artıq xərclərdən qorumaq üçün hansı təklifləri edə bilərsiniz?

Sizcə, hansı uşaq enerjiddən daha qənaətli istifadə edir? Bu qənaət ailə büdcəsinə necə təsir edə bilər?

Sizcə, aşağıdakılardan hansı ailə büdcəsinə qənaət etməklə bərabər, həm də Yer kürəsini qoruya bilər?

- 1 suyu israf etmək;
- 2 ehtiyac olmadığı halda yeni paltar, dəftər, qələm və s. almamaq;
- 3 marketə gedərkən alacaqlarınızın siyahısını tutmaq;
- 4 yaxın məsafələrə nəqliyyat ilə deyil, piyada getmək;
- 5 kitabların üzərində yazı yazmaq;
- 5 günəş işığı düşən vaxtlarda evdəki işıqları söndürmək.

Aşağıdakı şəkildə hansı enerjiden lazımsız halda istifadə olunur? Müzakirə edin.

Evinizə gələn qəbzləri görmüsünüzmü? Onları toplayın və ən çox pul tələb edən xərcləri müəyyən edin.

Sizcə, insanlar niyə suyu qənaətlə istifadə etməlidirlər? Şəkillərə baxaraq müzakirə edin.

Maliyyəçilər müxtəlif təşkilatların gəlir və xərcləri ilə bağlı hesablamaları aparan adamlardır.

Xərcləri azaltmaq üçün ən yaxşı yol ay ərzində xərclənən hər qəpiyi qeyd etməkdir. Bu zaman pulu ən çox aparan xərcin nə olduğunu biləcəksiniz. Çox zaman bu, saqqız, şokolad və şirniyyat olur.

Büdcənin yaxşı idarə edilməsi vacibdir. Buna görə də gəlirlərin və xərclərin dəqiq hesablanması lazımdır.

17

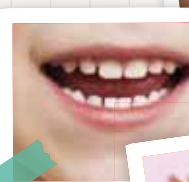
Duyğu
orqanlarımız

Ətrafımızda bir çox hadisələr baş verir. İnsan onları duyğu orqanları vasitəsilə görür, eşidir və hiss edir. Məsələn, gözlərimiz əşyaların rəngini, formasını, ölçüsünü müəyyən edir. Burnumuz vasitəsilə qoxuları duyuruq. O, güllərin ətrini də, yanıq qoxusunu da hiss etməyimizə kömək edir. Ətrafda olan səsləri – danışmaları, musiqini, arı viziltisini qulaqlarımızla eşidirik.

Dilimiz yediyimiz yeməklərin dadını, onların acı, turş, duzlu, şirin olduğunu bilməyimizə kömək edir.

Duyğu orqanlarımız bizə ətraf mühiti hiss etməyə, anlamağa yardım göstərir.

istifadə edilənlər

Sizcə, bizim başqa hansı duyğu orqanlarımız var?

1. Hər hansı bir əşya haqqında duyğu orqanları vasitəsilə məlumatın əldə edilməsi. 2. Duyğu orqanları.

Bizə məlum olmayan əşyanı tapaq.

1

Qutunu silkələyin və çıxardığı səsə qulaq asın.

4

Gözünüzü açın və fərziyyələrinizin nə qədər doğru olduğunu yoxlayın.

2

Qutunu qoxulayın.

5

Gözübağlı dişləyərək aldığınız dad haqqında danışın və duyduqlarınızı müzakirə edin.

3

Gözünüz bağlı halda qutudakı əşyaya toxunun.

6

Hiss etdiklərinizi yoldaşlarınızla müzakirə edin.

1. Dərimizi duyğu orqanı hesab edə bilərikmi? Nə üçün belə hesab edirsiniz? 2. Dil vasitəsilə hansı dadları almaq mümkündür? 3. Cavabı tapmaqda sizə hansı duyğu orqanları kömək etdi?

Fəaliyyətdən nəticə çıxardım ki...

Aşağıdakılar hansı duyğu orqanlarına aiddir?

Eşitmə

Görmə

Qoxubilmə

Dadbilmə

Ətrafda baş verən hadisələri anlamağımızda duyğu orqanlarının rolu nədən ibarətdir?

Əşyanın rəngini, ölçüsünü, sizdən nə qədər uzaqda olduğunu hansı duyğu orqanı ilə müəyyən edirsiniz?

Bu qulaqcıqlardan hansı eşitməyimizə daha çox ziyan vura bilər?

Şəkillərdən hansında kitab oxuyan uşaq yanlış rəftar edir?

Ana balaca Nəzrinə sıyıq, Nadirə isə göbələk bişirdi. Süfrə hazır olduqda işıq söndü. Qaranlıqda hər kəsin öz yeməyini tapa bilməsinin səbəbi nədir?

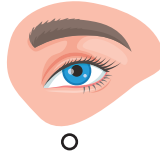

Bu əlamətlər hansı duyğu orqanları vasitəsilə hiss edilir? Müzakirə edin.

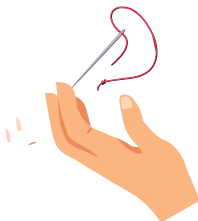
- 1 daşın sərtliyi
- 2 yastığın yumşaqlığı
- 3 tamaşanın izlənməsi
- 4 qidanın şirinliyi
- 5 qidanın xarab olması
- 6 nəqliyyat vasitələrinin səsi

Aşağıda qeyd edilən hərəkətlərlə duyğu orqanları arasında əlaqəni qurun və izah edin:

Şəkil əsasında dərinin insan həyatında rolunu izah edin.

Peşə

Göz həkimləri insanlarda olan göz xəstəliklərini müalicə edirlər.

Maraqlı

Maşın hərəkət edərkən yan pəncərədən baxdıqları və gözlərini yumduqları üçün bəzi insanların başı gicəllənir. Çünki bu zaman göz və qulaq fərqli məlumatlar alır.

Nəticə

İnsan ətraf mühiti duyğu orqanları vasitəsilə hiss edir. Bu duyğu orqanları burun, göz, dil, dəri, qulaqlardır.

18

Coğrafi
obyektlər

Yer kürəsi quru və su sahələri ilə zəngindir. Ən böyük su sahəsi dünya okeanıdır. Okeanlar və dənizlər bir-birinə bənzəsə də, əslində, fərqlidir. Dənizlərin sahəsi okeana nisbətən kiçik olur. Dənizlər okeanlardan sualtı dağlarla, adalarla və quru sahələri ilə ayrılır. Ən böyük quru sahələri isə materiklərdir.

Dağlar, dərələr, çaylar kimi, dənizlər, okeanlar, materiklər, adalar da coğrafi obyektlər hesab edilir. Materiklər hər tərəfdən okean suları ilə əhatə olunub. Hər tərəfdən su ilə əhatə olunmuş, lakin materikə nisbətən daha kiçik olan quru torpaq sahələri ada adlanır.

Siz hansı adaları tanıyırsınız?

istifadə edilənlər

Layihə

1. Ötən illərdə coğrafi obyektlər haqqında öyrənilənlər.
2. Coğrafi obyektləri bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətlər.

Coğrafi obyektləri fərqləndirək.

1

Kağızda dünya okeanını təsvir edin.

4

Materiki sarı, adanı bənövşəyi rənglə rəngləyin.

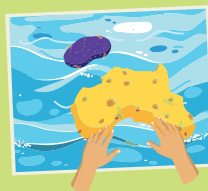
2

Süngərdən istifadə edərək bir materik hazırlayın.

5

Fiqurları okean təsvir edilmiş kağızın üzərinə yapışdırın.

3

Süngərdən istifadə edərək bir ada kəsin.

6

Hər iki fiqur arasında fərqi iş dəftərinə qeyd edin.

1. Materik və adanın bir-birindən əsas fərqi nədədir?
2. Sizcə, okeanın dayaz və dərin yerlərini fərqləndirmək üçün necə rəngləmək olar?

scan et

Layihə əsasında müəyyən etdim ki...

Hansı şəkildə coğrafi obyekt hər tərəfdən su ilə əhatə olunub?

1

2

Sizcə, okean və dənizi müqayisə etdikdə onlardan hansı daha böyükdür?

Necə düşünürsünüz, hansı su sahəsində daha çox canlı yaşayır: dənizdə, ya okeanda?

Azərbaycan hansı materikdə yerləşir?

Dənizləri okeanlardan hansı quru sahələri ayırır?

Venn diaqramı əsasında okean və dənizin müqayisəsini aparın.

- ★ Daha dərinidir.
- ★ Sahəsi daha böyükdür.
- ★ Sahəsi daha kiçikdir.
- ★ Hər tərəfdən ölkələrlə əhatə olunub.
- ★ Bəzi hissələri materiklərlə əhatə olunub.
- ★ Suyu duzludur.
- ★ Balıq və digər su heyvanları ilə zəngindir.
- ★ İnsanların fəaliyyəti nəticəsində çirklənir.

Verilmiş xəritədə ada və materiki müəyyən edin.

Xəzər dənizində olan ən böyük ada haqqında araşdırma aparın.

Peşə

Okeanoloqlar okeanlar haqqında araşdırma aparan şəxslərdir.

Maraqlı

Azərbaycan ərazisi milyon illər əvvəl qədim okeanın bir hissəsi olmuşdur.

Skən et

Nəticə

Coğrafi obyektlər ilk baxışda bənzər olsa da, ölçüsünə, dərinliyinə görə bir-birindən fərqlənir.

19

Planın
çəkilməsi

İnsanlar getdikləri, axtardıkları yeri daha asan tapmaq üçün planlardan istifadə edirlər. Plan yeni inşa edilən bina, yaxud hansısa otağın quruluşu haqqında da məlumat verir. Planda yaşadığımız evin, sinfin, otağın yuxarıdan olan görünüşü çəkilir. Məsələn, bir kitaba yuxarıdan baxın. Siz düzbucaqlı görəcəksiniz. Planda da onu bu şəkildə, lakin kiçildilmiş formada vermək lazımdır. Planda əşyalar, onların yeri dəqiq göstərilir. Məsələn, otaqda stol, stul, şkaf, pəncərə, qapı yerləşdiyi yerə uyğun olaraq çəkilir.

Adətən, binalarda planlardan təhlükəsizlik məqsədilə istifadə edilir. Məsələn, hər hansı bir hadisə baş verərsə, plan vasitəsilə insanlar yanğın çıxışının harada olduğunu asanlıqla müəyyən edə bilirlər.

istifadə edilənlər

Sizcə, böyük ölçülü əşyalar planda necə kiçildilə bilər?

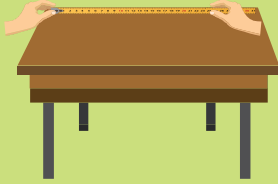
Layihə

1. Planda göstəriləcək əşyalar.
2. Planda qapı və pəncərələrin yeri.

Sınıf otağının planını hazırlayaq.

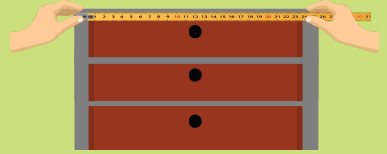
1

Sınıfdəki partaların ölçülərini qeyd edin.

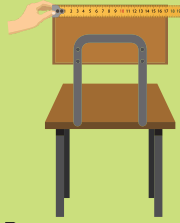
4

Şkafın ölçülərini qeyd edin.

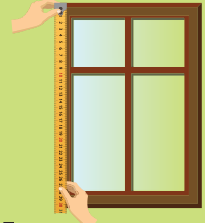
2

Sınıfdəki stulların ölçülərini qeyd edin.

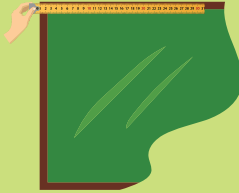
5

Pəncərənin və qapının ölçülərini qeyd edin.

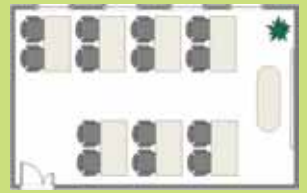
3

Lövhənin ölçüsünü yazın.

6

Ölçdüyünüz rəqəmləri 10 dəfə kiçildin və planda çəkin.

1. Planın oxuna bilməsi üçün əşyaları necə qeyd etdiniz?
2. Əyləşdiyiniz partanın planını çəkərkən üstündəki hansı əşyaları qeyd etdiniz?
3. Ölçü götürərkən əşyaların hündürlüyünü, yoxsa uzunluğunu və enini nəzərə aldınız?

scan et

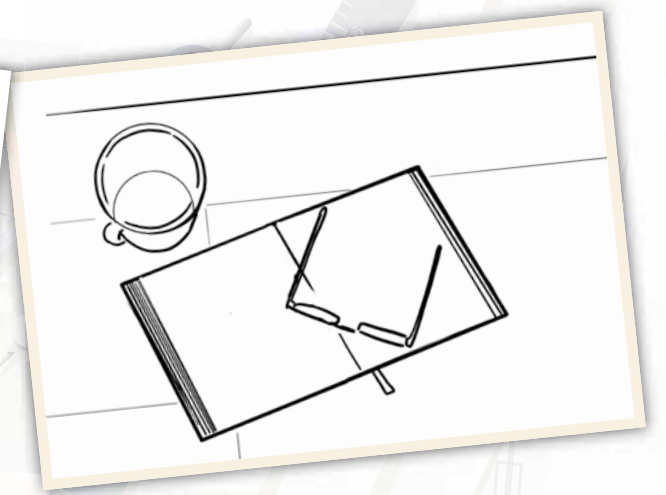
Layihə əsasında öyrəndim ki...

Şəkil və plan arasında oxşar və fərqli xüsusiyyətlər hansılardır?

Yaşadığınız evin planını çəkərkən daha çox nələrə diqqət yetirməlisiniz?

Planda daha çox hansı əşyaların şəkli və adları qeyd edilməlidir? Nə üçün belə düşünürsünüz?

Planda əşyaların ölçüsü necə kiçildilir?

Planda qapı və pəncərənin qeyd edilməsi lazımdır mı?

Evin çıxışının olduğu yeri necə göstərmək olar? Bu nə üçün lazımdır?

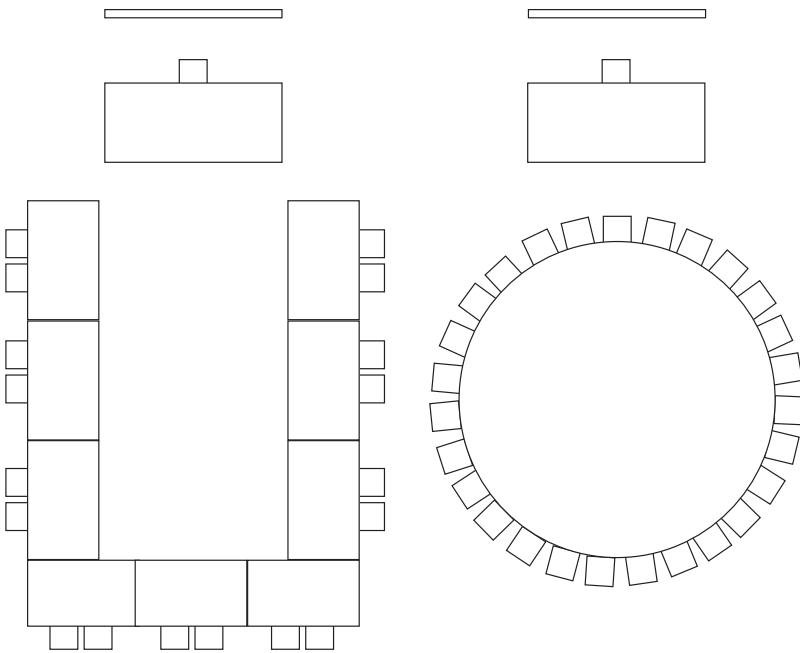
Otağınızın planını çəkin.

Sınıf otağınızın planını çəkmək üçün siz neçə əşyanı göstərməlisiniz? Sayın və qeyd edin.

Sınıf otaqlarının planını oxumağa çalışın.

Peşə

Memarlar binaları planlaşdırın və tikilməsini yerinə yetirən şəxslərdir.

Maraqlı

İçərişəhərdə Şirvanşahlar sarayının planı ilk dəfə 1850-ci ildə bir səyyahın kitabında verilib.

Nəticə

Sadə əşyaların, otaqların planını çəkmək mümkündür. Bu zaman təsvir edilən hər bir əşyanın ölçüsü dəfələrlə kiçildir və yuxarıdan göründüyü kimi çəkilir.

20

Yol
nişanları

Biz oxumaq və anlamaq üçün hərfləri, yəni əlifbanı bilməliyik. Yol nişanları da yolda əməl etməli olduğumuz hərəkət qaydalarının əlifbasıdır. Onları bilmək yol mədəniyyətinə malik olmaq deməkdir. Onları oxumağı bacarmasaq, yolda düzgün hərəkət edə bilmərik. Yol nişanları həm piyadalara, həm də sürücülərə istiqamət verir, onları xəbərdar edir, məlumatlandırır, hansısa hərəkətin qadağan olduğunu bildirir.

Yəqin ki, siz yol kənarlarında piyada zolağını, yeraltı və yerüstü piyada keçidlərini göstərən nişanlara çox rast gəlmisiniz. Bunlar məlumatverici nişanlardır. Xəbərdarlıq nişanları hansısa bir təhlükənin ola biləcəyi ilə bağlı xəbərdarlıq edir.

Sizcə, qadağan nişanları nə
üçündür?

istifadə edilənlər

1. Qadağan nişanlarını fərqləndirən əlamətlər.
2. Məlumatverici nişanları fərqləndirən xüsusiyyətlər.
3. Xəbərdarlıq nişanları haqqında məlumat.

Yol nişanlarını qruplaşdıraraq.

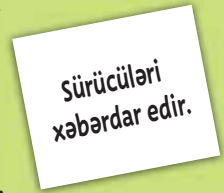
1

Məlumatverici nişanları seçin və iş vərəqinə yapışdırın.

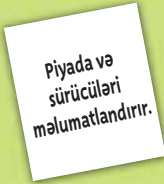
4

Xəbərdarlıq nişanlarının mənasını yazın və ümumiləşdirin.

2

Mənalarnı araşdırın və yazın.

5

Qadağan nişanlarını seçin, iş dəftərinə yapışdırın.

3

Xəbərdarlıq nişanlarını seçin və iş vərəqinə yapışdırın.

6

Qadağan nişanlarının mənalarnı yazın və ümumiləşdirin.

1. Sizcə, bütün qadağan nişanlarını birləşdirən ümumi xüsusiyyətlər hansıdır?
2. Bütün məlumatverici nişanlar hansı əlamətlərinə görə fərqlənir?
3. Xəbərdarlıq nişanlarını necə seçə bilərsiniz?

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Sizcə, nə üçün bütün işıqforların rəngləri eynidir? Işıqfor işləməsə, yolda və hərəkətdə hansı çətinliklər yaranabilir? Bu zaman hərəkət necə tənzimlənməlidir?

Hansı avtomobillər qırmızı işıqda keçə bilər? Onları gördükdə biz nə etməliyik?

Aşağıdakı işarələrdən hansı xəbərdarlıq nişanıdır? Mənasını izah edin.

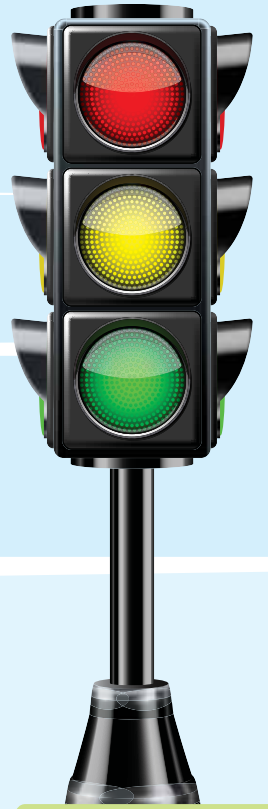
Əgər hansısa bir küçəyə girişdə işarəsi varsa, orada oynamaq olarmı?

Şekillərdən hansında yol hərəkəti qaydaları pozulub?

Şekildəki hansı piyadalar yol hərəkəti qaydalarını pozurlar?

İşarə

Bəzi ölkələrdə həmin ərazidə yaşayan heyvanlarla bağlı yol nişanlarına rast gəlmək olar. Azərbaycanda bu cür nişanda hansı heyvan şəklindən istifadə edildiyini araşdırın və şəklini çəkin.

Aşağıdakı yol nişanları ilə mənalarnı əlaqələndirin.

Adı	Mənası
Signal vermək qadağandır!	Məktəblər və buna bənzər təşkilatların yanında uşaqların yola çıxma ehtimalı olan yollarda istifadə olunur.
Uşaqlar!	Ətrafda olanları nəqliyyat signalları ilə narahat etməmək üçün istifadə olunur.
Xəstəxana nişanı	Yaxınlıqda istifadə üçün xəstəxana olduğunu bildirir.
Piyada keçidi	Yolun üzərində nəqliyyat sürətlə hərəkət etdiyi üçün yeraltı keçiddən istifadənin vacibliyini bildirir.

Yol polisləri yol hərəkətinin təhlükəsizliyini qoruyan şəxslərdir.

ABŞ-da aparılan müşahidələrdə bəzi heyvanların işıqforun işıqlarına uyğun olaraq yol keçdiyi müəyyən edilib.

Yol mədəniyyətinə sahib olan insanlar yol nişanlarını tanıyır və fərqləndirir, yol hərəkəti qaydalarına əməl edirlər. Yol nişanları insanlara məlumat verir, xəbərdarlıq edir və bəzi hərəkətləri qadağan edir.

21

Nəqliyyatdan istifadə qaydaları

İnsanlar müxtəlif nəqliyyat vasitələrindən istifadə edərək istədikləri yerə gedə bilirlər. Hətta bəzi nəqliyyat vasitələri ilə bir neçə saat ərzində dünyanın uzaq ölkəsinə belə çatmaq mümkündür. Nəqliyyat vasitələri insanların daşınmasını təmin edir. Öz təhlükəsizliyini qorumaq istəyən hər kəs onlardan istifadə edərkən necə davranmalı olduğunu bilməlidir. Yalnız belə olduqda getdiyimiz ünvana rahat və tez çatmaq olar.

Nəqliyyat vasitələri müxtəlif olduğu kimi, onlardan istifadə edərkən riayət etməli olduğumuz qaydalar da fərqlidir.

Məsələn, siz artıq avtobusdan istifadə zamanı ayaq üstə durarkən tutacaqlardan tutmalı olduğunuzu bilirsiniz. Əlinizi, başınızı hərəkət edən avtobusun pəncərəsindən çıxarmağın təhlükəli olduğundan da xəbərdarsınız.

istifadə edilənlər

Sizcə, digər nəqliyyat vasitələrində hansı təhlükəsizlik qaydalarını bilmək vacibdir?

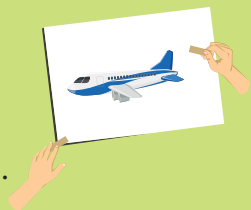
Layihə

1. Gəmi ilə səyahət zamanı təhlükəli hal yaranarsa, əməl etməli olduğumuz qaydalar. 2. Təyyarədə sərnişinlərə qoyulan qadağalar.

Nəqliyyat vasitələrində davranma qaydaları tərtib edək.

1

Seçdiyiniz nəqliyyat növünün şəklini vərəqə yapışdırın.

4

Yolverilməz olan hərəkəti qırmızı rənglə qeyd edin.

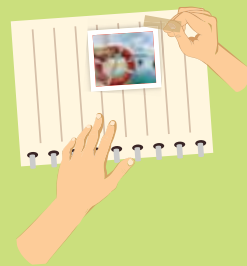
2

Onda hansı qaydalara əməl etməli olduğunuzu müzakirə edin.

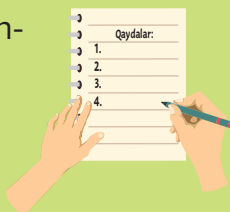
5

Təhlükəsizlik qaydalarına aid olan əşyaların şəkillərini iş vərəqinə yapışdırın.

3

Müzakirə nəticəsində müəyyən etdiyiniz qaydaları yazın.

6

O əşyalardan daha hansı nəqliyyatda istifadə edildiyini iş vərəqinə qeyd edin.

1. Nəqliyyat vasitələrində hansı təhlükəsizlik qaydalarının mövcudluğundan xəbəriniz yox idi? 2. Hansı təhlükəsizlik qaydalarına hər zaman əməl edirsiniz? 3. Hansı qaydalar sizə çətin göründü?

scan et

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Aşağıdakı şəkillərdən hansılarda nəqliyyatdan istifadə qaydaları pozulub?

Sizcə, nə üçün gəmidə olarkən göyertənin kənarına çox yaxınlaşmağa icazə verilmir?

Təyyarədən istifadə zamanı hansı hərəkətləri etmək təhlükəli ola bilər?

Nə üçün bütün nəqliyyat vasitələrində hər hansı bir qəza baş verdiyi zaman, ilk növbədə, təmkinli olmaq tələb edilir? Belə bir hal yaranarsa, nə etmək lazımdır?

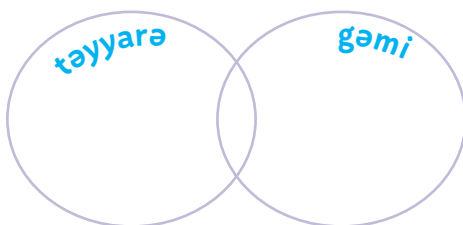

Aşağıdakı qaydaların səbəblərini izah edin:

Nəqliyyat növü	Qayda
	Təyyarə qalxdıqda və en-dikdə kəmərin taxılması
	Xilasedici gödəkçələrdən istifadə edilməsi
	Qəza zamanı oksigen maskasını böyüklərin birinci taxması və yalnız ondan sonra uşaqlara yardım edilməsi
	Göyərtədən suya boylanmağın qadağan edilməsi
	Xilasedici gödəkçədən istifadə edilməsi
	Telefondan uçuş rejimində istifadə edilməsi

Venn diaqramı quraraq gəmi və təyyarədən istifadə etməyin oxşar və fərqli qaydalarını müəyyənləşdirin.

Xilasedicilər fəvqəladə hallar zamanı insanları təhlükəli vəziyyətlərdən xilas edirlər.

“Azərbaycan Hava Yolları”nda qaydaları tez-tez pozan səfərlər 3 ay və artıq müddətə “Arzuolunmaz səfərlər siyahısı”na daxil edilir. Onların təyyarədən istifadə etməsinə qadağa qoyulur.

Nəqliyyat vasitələrindən istifadə edərkən bir sıra qaydaları bilmək lazımdır. Onlara əməl etməklə gedəcəyimiz ünvana rahat çata bilərik.

22

Təhlükələrdən qorunaq

Müasir dövrdə insanlar öz həyatlarını asanlaşdırmaq üçün müxtəlif məişət avadanlıqlarından istifadə edirlər. Ütü, tozsoran, elektrik çaydanı, elektrik sobası və s. Bu avadanlıqlar, adətən, elektrikle çalışır, insanların əllə gördükləri işi daha sürətlə və tez bir zamanda yerinə yetirir. Lakin onlardan bəzilərinə qarşı daha diqqətli davranmaq lazımdır. Çünki hər hansı bir ehtiyatsızlıq həyatımız üçün təhlükəli ola bilər.

Məsələn, məişət avadanlıqlarının bəziləri yanğın yaranmasına, yaxud elektrikvurmaya səbəb ola bilər. Bundan başqa, məişətdə istifadə olunan kəsici və deşici alətlər də var. Onlarla da ehtiyatla davranmaq lazımdır. Bıçaq, qayçı, balta belə alətlərdir.

istifadə edilənlər

Sizcə, məişət avadanlıqlarından istifadə edərkən hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməliyik?

1. Elektrikvurmaya səbəb olan avadanlıqlar.
2. Yanğına səbəb olan avadanlıqlar.
3. Kəsici və dəşici alətlər.

Məişət avadanlıqlarından istifadə zamanı təhlükəsizlik qaydaları tərtib edək.

1

Yanğına səbəb ola bilən məişət avadanlıqlarının şəkillərini iş dəftərinə yapışdırın.

4

Onlarla təhlükəsiz davranma qaydalarını yazın.

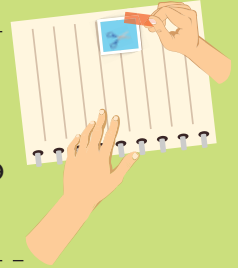
2

Onlarla təhlükəsiz davranma qaydalarını tərtib edin.

5

Kəsici və dəşici alətlərin şəkillərini seçin və iş dəftərinə yapışdırın.

3

Elektrikvurmaya səbəb ola bilən avadanlıqların şəklini seçin və iş dəftərinə yapışdırın.

6

Onlarla təhlükəsiz davranma qaydalarını tərtib edin.

1. Seçdiyiniz əşyalardan hansı daha təhlükəlidir?
2. Məişət avadanlıqları ilə təhlükəsiz davranmaq üçün hansı qaydaları bilməliyik?

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Bu məişət avadanlıqları sizin üçün hansı təhlükəli vəziyyət yarada bilər?

Şirəçəkən

Ətçəkən

Qəhvə tıydan

Soyuducu

Şəkillərdən hansılar həyatınız üçün təhlükə yarada bilər? Niyə?

Qeyd edilənlərdən hansıları etmək olmaz?

Evdən çıxarkən televizoru söndürmək.

İslaq əllərlə elektrik avadanlıqlarına toxunmaq.

Böyüklərin xəbəri olmadan dərman qəbul etmək.

Xarab olmuş elektrik avadanlığını düzəltməyə çalışmaq.

Evdə qaz qoxusu hiss etdiyiniz zaman hansı təhlükəsizlik tədbirlərinə əməl etməli, necə davranmalısınız?

Şəkillərdə təsvir olunanları gördükdə nə edərsiniz?

Hər bir binanın yanğın və digər təhlükəli hallarda oranı tərk etmək üçün planı olur. Qeyd olunan qaydalara əməl edərək eviniz üçün belə bir plan qurun.

- 1 Evinizin sadə planını çəkin. Hər bir otağı qeyd etməyə çalışın.
- 2 Otaqların üzərində adlarını qeyd edin.
- 3 Hər otağın pəncərəsini çəkin.
- 4 Hər bir otaqdan çıxış istiqamətini göstərin.
- 5 Evi təhlükəsiz halda tərk etmək üçün istifadə edə biləcəyiniz yeri "Çıxış" kimi qeyd edin.

Skan et

Aşağıda göstərilən nəticənin olmaması üçün nə etmək lazım gəldiyini müzakirə edin.

yanğın, bədəndə yanıq izləri, qazdan boğulma

kəsilmə, xəsarət, kəsilmə nəticəsində qanaxma

yanğın, tüstüdən zəhərlənmə

Peşə

Yanğınsöndürənlər

yanğın baş verdikdə onun söndürülməsi ilə məşğul olan mütəxəssislərdir.

Maraqlı

Böyük yanğınları söndürmək üçün təyyarə və vertolyotlardan su tökülür, yanğının qarşısı alınır.

Nəticə

Məişətdə istifadə etdiyimiz avadanlıqlar bəzən həyatımız üçün təhlükə yarada bilər. Ona görə də onlarla ehtiyatlı davranmalıyıq.

23

Fövqəladə
hallarda davranış
qaydaları

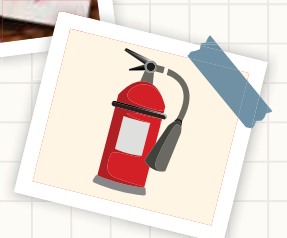
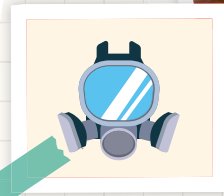
Təbiətdə elə hadisələr var ki, ətraf mühitə ziyan vurmaqla yanaşı, bir çox insanın həyatı üçün təhlükə yarada bilər. Bu hadisələrə fövqəladə hallar deyilir. İnsanlar onların qarşısını almağa, təsirini azaltmağa çalışırlar. Məsələn, torpaq sürüşməsinin qarşısını almaq üçün çoxlu ağaclar əkir, daşqınları yönləndirmək üçün bəndlər tikirlər. Təbii fəlakətlərin harada ola biləcəyini təxmin də etmək olar. Böyük çayların sahilində daşqınların, dağətəyi ərazilərdə torpaq sürüşməsi və qar uçqunlarının olması gözləniləndir.

Elə hadisələr də var ki, insanlar tərəfindən törədilir. Bunlar texnogen qəzalar adlanır. Məsələn, yanğın, nəqliyyat qəzaları, partlayışlar və s. Həm təbii fəlakətlər, həm də texnogen qəzalar zamanı ən vacib olan hərəkət qaydalara uyğun davranmaqdır.

Sizcə, bu qaydalar hansılardır?

istifadə edilənlər

Layihə

1. Qəza və ya təbii fəlakət baş verdiyi zaman təmkinli olmağın səbəbləri.
2. Daşqın zamanı vacib olan qaydalar.
3. Zəlzələ baş verdikdə əməl edilməli olan əsas qaydalar.

Qaydalar cədvəli hazırlayaq.

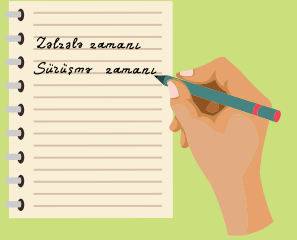
1

Xilasedici ləvazimatların şəkillərini seçin.

4

Xilasedici ləvazimatları istifadə yerlərinə görə qruplaşdırın.

2

Onların adlarını müəyyənləşdirib yazın.

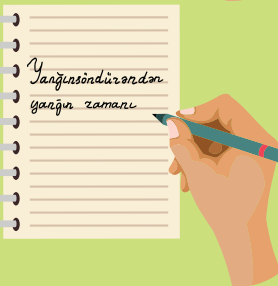
5

Fövqəladə hallar zamanı başqa hansı ləvazimatlara ehtiyacınız olacağını yazın.

3

Onlardan nə üçün istifadə edildiyini qeyd edin.

6

Bilməli olduğunuz əsas qaydaların siyahısını hazırlayın.

1. Xilasedici ləvazimatlar, əsasən, hansı hadisələrdə istifadə edilir? 2. İnsanlar bu hallara hazırlıqlı olmaq üçün çantalarında hansı ləvazimatları hazır saxlamalıdır? 3. Bilməli olduğumuz əsas qaydalar hansılardır?

scan et

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Texnogen qəzalar və təbii fəlakətlər nədir? Onları bir-birindən ayıran əsas xüsusiyyət hansıdır?

Azərbaycan ərazisində, əsasən, hansı təbii fəlakətlərin baş verdiyini bilirsiniz?

Yanğın təhlükəsinə qarşı yaşayış yerlərində, məktəblərdə bu ləvazimatlardan hansı saxlanılmalıdır?

Təhlükəli hallar zamanı nə üçün liftdən istifadə etmək olmaz?

Təbii fəlakətlər insanlara necə ziyan vura bilər?

Torpaq sürüşmələrinin qarşısının alınması üçün hansı addımlar atılır?

Fövqəladə hallar zamanı məlumatı, əsasən, haradan almaq olar?

Hansı şəkildəki ev daha çox uşqun təhlükəsi ilə üzləşir?

Hansı şəkildəki uşaq zəlzələ halında düzgün hərəkət edir? Səbəbini izah edin.

Sinfinizdə zəlzələ zamanı ən təhlükəsiz ola biləcək yerləri müəyyən edin.

Evə gələrkən qapının önündə qaz qoxusu hiss etmisinizsə, aşağıda qeyd edilənlərin hansını etmək olmaz? Fikirlərinizi izah edin:

- 1 işığı yandırmaq
- 2 dərhal böyüklərdən kiməsə xəbər vermək
- 3 fəvqəladə hallar xidmətinə zəng etmək
- 4 içəri daxil olub qazı bağlamaq
- 5 pəncərələri açmaq

Zəlzələ və torpaq sürüşməsi halları zamanı əməl edilməli qaydaları Venn diaqramı əsasında müqayisə edin.

Peşə

Jurnalistlər xəbər və məlumatları toplayaraq cəmiyyətə çatdıran insanlardır.

Maraqlı

Güclü zəlzələdən sonra paytaxt Şamaxıdan Bakıya köçürülmüşdü. O zəlzələ ilə bağlı Şamaxı Diyarşünaslıq Muzeyində çoxlu eksponat saxlanılır.

Nəticə

Təbii fəlakətlər və texnogen qəzalar zamanı təyin edilmiş qaydalara əməl etmək lazımdır. Soyuqanlı olmaq, böyüklərin yanından uzaqlaşmamaq vacibdir.

24

Sağlamlığımız
və vərdişlərimiz

Sağlam yaşamaq istəyiriksə, bəzi qaydalara əməl etməli, onları vərdiş halına salmalıyıq. Vərdiş insanın hər gün təkrar etdiyi hərəkətlərdir. Məsələn: gigiyena qaydalarına əməl etmək, əlləri tez-tez sabunla yumaq, dişləri fırçalamaq kimi. Düzgün qidalanmaq, idmanla məşğul olmaq və s. kimi hərəkətləri də vərdiş halına salmaq lazımdır. Sağlam olmaq üçün özümüzü soyuqdan və ya istidən qorumalı, hər zaman mövsümə və hava şəraitinə uyğun geyinməliyik. Telefona, kompüterə və televizora uzun müddət baxmağın, fasiləsiz olaraq oyun oynamağın düzgün vərdiş olmadığını da anlamalıyıq. Unutmayaq ki, sağlamlığımızı qoruyan qaydalara kiçik yaşlardan diqqət etmək lazımdır. Çünki uşaqlıqda qazandığımız vərdişlər bütün həyatımız boyu bizimlə birlikdə yaşayacaq.

Sizcə, sağlamlığımıza ziyan vuran vərdişlər dedikdə nə nəzərdə tutulur?

istifadə edilənlər

Layihə

1. Sağlamlığımıza mənfi və müsbət təsir göstərən qidalar.
2. İçməyə verdiş etdiyimiz içkilərin sağlamlığımıza təsiri.

Vərdiş etdiyimiz içkilərdə şəkərin miqdarını müəyyən edək.

1

Qutuların üstündəki yazılara görə tərkibindəki şəkəri müəyyən edin.

4

İçki qablarını skoçla karton parçasına yapışdırın.

2

Seçdiyiniz içkilərin siyahısını tutun və hər birində şəkərin miqdarını iş dəftərinə qeyd edin.

5

Hər içkiyə aid plastik torbanı onun altından yapışdırın.

3

1 çay qaşığına 4 q hesablaqla hər içkidəki şəkərin miqdarını ölçüb plastik torbalara doldurun.

6

Gün ərzində bir neçə belə içki içsəniz, nə qədər şəkər qəbul edəcəyinizi hesablayın.

1. Hansı içkinin tərkibindəki şəkərin miqdarı sizi təəccübləndirdi?
2. Hər gün bu içkiləri qəbul etmək verdişi sağlamlığınıza necə təsir edə bilər? 3. Qidalanma ilə bağlı verdişdən başqa sağlamlığınıza mənfi təsir edən hansı verdişləri tanıyırsınız?

scan et

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Şekillərdən hansında sağlamlığınıza zərər verə bilən vərdişlər təsvir edilib?

Aşağıda verilənlərdən hansı sağlamlığınıza mənfi təsir göstərə bilər?

- 1 8 saatlıq yuxu
- 2 sağlam qidalanma
- 3 kompüter arxasında uzun zaman oturmaq
- 4 açıq havada gəzinti

Kompüter, televizor qarşısında çox vaxt keçirmək, telefona çox baxmaq sağlamlığınıza hansı təsirləri göstərə bilər?

Sürətlə yayılan qrip, COVID-19, boğaz ağrısı xəstəliklərindən qorunmaq üçün nə etmək lazımdır?

Əyləncə mərkəzlərində, olduğunuz qapalı məkanda siqaret çəkən gördükdə nə edərsiniz?

Zərərli vərdişlərdən qorunmaq üçün nə etmək lazımdır? Siz hansı addımları təklif edərsiniz?

Sınıf yoldaşlarınız arasında kiçik bir sorğu keçirin. Cədvəl quraraq cavabları qeyd edin. Nəticəni ümumiləşdirin və müzakirə edin.

Qazlı içkiləri sevirsinizmi?

Sizin yaxınlığınızda və ya olduğunuz otaqda siqaret çəkilərkən narahat olursunuzmu?

Tez-tez su içirsinizmi?

Televizora uzun müddət baxırsınızmi?

Sağlam qidalanırsınızmi?

Küçədə və ictimai yerlərdə tanımadığınız şəxs sizə nəşə təklif etsə, onu qəbul edərsinizmi?

Hava şəraitinə uyğun geyinirsinizmi?

Vaxtında yatırırsınızmi?

Sağlam həyat tərzini üçün aşağıda göstərilən qaydaları davam etdirin və bir vərdiş cədvəli hazırlayaraq gündəlik nə qədər əməl edib-etmədiyinizi yoxlayın. Qaydaları otağınızdan asın və gündəlik qeydiyyata aparın.

- 1 tez-tez otağın pəncərəsini açıb havalandırmaq
- 2 kino, cizgi filmi və oyunlara həddindən çox vaxt ayırmamaq

İnsanları zərərli vərdişlərdən qorumağa səsləyən şəkillər çəkin.

Peşə

Həkimlər insanların sağlamlığı üçün çalışır, onları xəstəliklərdən müalicə edirlər.

Maraqlı

Bir çoxları təzə sıxılmış meyvə şirələrinin sağlamlığa xeyri olduğunu düşünürlər. Lakin həkimlər meyvənin özünü yeməyin daha xeyirli olduğunu deyirlər.

Nəticə

Öz sağlamlığımızı qorumaq üçün yaxşı vərdişlərə sahib olmalıyıq. Təmiz havada gəzmək, sağlam qidalanmaq, 8 saat yatmaq və gigiyena qaydalarına əməl etmək vacibdir.

25

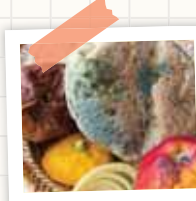
Qida
təhlükəsizliyi

Siz artıq qidalandığınız məhsulların tərkibi haqqında məlumat əldə etməyin vacib olduğunu öyrənmisiniz. Lakin qidanın tərkibini bilmək yetərli deyil. Bundan başqa, onun hazırlanma tarixini də öyrənmək lazımdır. Çünki köhnəlmiş qida sağlamlığa ziyan vura bilər.

Əgər fikir versəniz, görərsiniz ki, qida məhsullarının, dərmanların, içkilərin üzərində onların istehsal edildiyi və ya istifadə üçün yararlı olduğu tarix qeyd olunur. Özünüzdən və yaxınlarınızın sağlamlığını qorumaq üçün bu məlumata diqqətlə yanaşmaq lazımdır.

istifadə edilənlər

Sizcə, istehsal tarixindən başqa hansı əlamətlər qidanın köhnə olduğunu göstərir?

1. Vaxtı keçmiş və istifadəyə yararlı olmayan qidaların görünüşü. 2. Qidanın köhnə olduğuna işarə edən əlamətlər.

Əlamətlərə görə qidanın yararlı olduğunu müəyyən edək.

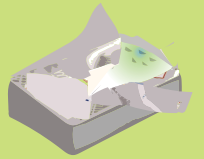
1

Bir neçə qablaşdırılmış kəsmik götürün.

4

Kəsmiklərin görünüşündə sizi narahat edən xüsusiyyətləri müəyyən edin.

2

Qablaşdırmanın üzərindəki istifadə tarixini oxumağa çalışın.

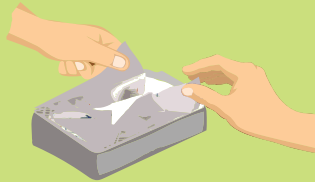
5

Kəsmikləri qoxulayın.

3

Qablaşdırmanın ağzını açın.

6

Əldə etdiyiniz məlumatları qeyd edin və müzakirə edin.

1. Qidanın köhnə olduğunu hansı əlamətlərinə görə müəyyən etdiniz? 2. Qidanın üstündəki tarix yeni olsa da, görünüşü sizdə şübhə oyadarsa, necə hərəkət edərsiniz?

Layihə əsasında öyrəndim ki...

Əczaçılar dərman hazırlayan, aptekdə işləyən şəxslərdir.

İslandiyada bir müştəri 2009-cu ildə burger və qızardılmış kartof alır. Onları yemir və illərlə saxlayır. 2019-cu ildə çəkilən şəkildə onların dəyişmədiyi görünür. Bu onun daxilindəki qatqılarla bağlıdır.

Qida və dərmandan zəhərlənməmək üçün mütləq onların son istifadə tarixini bilmək lazımdır.

Aşağıdakı şəkildə qida zəhərlənməsinin hansı əlamətləri göstərilib?

Dərmandan istifadə nə üçün valideynlərin nəzarəti altında olmalıdır?

Şəkildə hansı qaydalar pozulub və bu, qida zəhərlənməsinə səbəb ola bilərmi?

Aşağıda verilən siyahıda istifadə etdiyimiz qida məhsullarına aid dörd əsas qayda qeyd olunub. Dəftərinizdə hər bir qaydanın əhəmiyyətini yazın.

- ★ təmizlik
- ★ çiy ət məhsulları və meyvələrin ayrı-ayrı qablaşdırılması
- ★ düzgün temperaturda bişirilməsi
- ★ yeyilmədiyi halda soyuducu və ya buzluqda saxlanması

Buraxılış məlumatı

HƏYAT BİLGİSİ 3

Ümumi təhsil müəssisələrinin 3-cü sinifləri üçün

Həyat bilgisi fənni üzrə

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Nərgiz Cabbarlı**
Könül Mahmudova
Fidan Əzizova

Buraxılışa məsul	Rafiq Kazimov
Dizayner və səhifələyici	Bəxtiyar Ələkbərov
Üz qabığının dizayneri	Ruhulla Həsənzadə
Multimedia mütəxəssisləri:	Yusif Qabilov Kənan Yusifzadə
Rəssamlar:	Mərziyə Tağıyeva Ruhulla Həsənzadə
Redaktor	Gültəkin Cəfərova
Korrektor	Nigar Əliyeva
Texniki redaktor	Sevinc Yusifova
Baş redaktor	Samirə Bektaş
Texniki direktor	Allahverdi Kərimov
Nəşriyyat direktoru	Sevil İsmayılova

Rəqəmsal mobil texnologiyaların (animasiyalar, multimedia və QR kodlar) dərslik və metodik vəsaitlərdə istifadəsinin ideya müəllifi **Rafiq Kazimov**

© “Şərq-Qərb” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2022-009

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 9,2. Fiziki çap vərəqi 13. Formatı 57x82¹/₈.
Kəsimdən sonra ölçüsü: 195x275. Səhifə sayı 104.
Şriftin adı və ölçüsü: məktəb qarnituru 10-12. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş . Tiraj 150675. Pulsuz. Bakı – 2022

Əlyazmanın yığıma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 10.08.2022

Çap məhsulunu nəşr edən:
“Şərq-Qərb” ASC
(Bakı, AZ1143, Hüseyn Cavid pr., 111)

Çap məhsulunu istehsal edən:
“Radius MMC” mətbəəsi
(Bakı şəhəri, Binəqədi şossesi, 53)

Pulsuz

Əziz məktəbli!

**Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.**

**O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.**

**İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.**

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

